

KISS FARKAS GÁBOR

„DIFFICILES NUGAE”

Athanasius Kircher magyarországi kapcsolatai*

A barokk tudományosság híres és jellegzetes alakjával, Athanasius Kircherrel már korábban is találkozhattunk magyar tanulmányokban: ismeretes, hogy az országbíró Nádasdy Ferenc megfestette arcképét Rómában,¹ tudjuk, hogy a költő Zrínyi könyvtárában is számos műve található meg, köztük az egyik Lippay révén Kircher ajándéka,² és Kovács Sándor Iván szellemi párhuzamot fedezett fel a Zrínyi-líra hegymetamorfózisai és Kircher arcimboldesque illusztrációi közt.³ Eddig azonban nem került sor Kircher magyar kapcsolatainak feltérképezésére.

Athanasius Kircher Fulda közelében született 1602-ben, és sokoldalú nyelvi és feltalálói tehetsége már korán kibontakozott: elkezdett érdeklődni a keleti nyelvek iránt, már a jezsuita gimnáziummal egy időben héberórákat vett egy rabbitól.⁴ Első műve, az *Ars magnesia* (1631), mellyel hírnevét megalapozza, még Würzburgban jelenik meg, és címében büszkén hordozza a Bacon-féle új tudomány jelzőit: *Disquisitio bipartita empeirica seu experimentalis, Physico-Mathematica de Natura [...] variisque usibus ac diuturna experientiam comprobata*, következő értekezése pedig, mely Avignonban lát napvilágot (1635), a napórák újszerű szerkesztésének lehetőségeit tárgyalja, pl. egyenetlen felületen. Felfigyelnek rá,

* A tanulmány a T 037477 sz. OTKA program támogatásával készült. Itt köszönöm meg Bene Sándor, Kovács Sándor Iván, Tusor Péter és Viskolcz Noémi nélkülözhetetlen segítségét. Esetleges tévedéseimért természetesen nem ők a felelősek.

¹ RÓZSA György, *Nádasdy Ferenc és a művészet*, Művészettörténeti Értesítő, 19(1970), 185–202, itt: 190.

² *A Bibliotheca Zriniana története és állománya*, szerk. KLANICZAY Tibor, Bp., 1991, 324–325 (BZ 249).

³ KOVÁCS Sándor Iván, *A lírikus Zrínyi*, Bp., 1985, 147. Zrínyi és Kircher vulkánélménye is párhuzamba állítható; Kircher Etna-látogatásának meghatározó jelentőséget tulajdonít életpályája szempontjából önéletrajzában: *Vita a semet conscripta = Fasciculus epistolarum*, ed. H. LANGENMANTEL, Augsburg, 1684 (Debrecen, Ref. Koll., A393). Kircher birtokolt egy közismert Zrínyi-röplapot („a Zrínyi által fogott hosszúnyakú tatár”; CENNERNÉ WILHELMB Gizella, *A Zrínyi-család ikonográfiája*, Bp., 1997, D 200): Archivio della Pontificale Università Gregoriana (APUG), ms. 563, 5r.

⁴ Életrajzához a régebbi szakirodalom nagyrészt önéletrajzát vette alapul: pl. Joscelyn GODWIN, *Athanasius Kircher: A Renaissance Man and the Quest for Lost Knowledge*, London, 1979, 9–15; John E. FLETCHER, *Athanasius Kircher: A Man under Pressure = Athanasius Kircher und seine Beziehungen zum gelehrten Europa seiner Zeit*, szerk. Uő., Wiesbaden, 1988, 1–15 (Wolfenbütteler Arbeiten zur Barockforschung, 17); ezek helyett most lásd *Athanasius Kircher: The Last Man Who Knew Everything*, ed. Paula FINDLEN, London–New York, 2004; ebben is Paula Findlen kitűnő életrajzi bevezetőjét (1–48). Kirchert ismét fakuló fényben látja a kutatás – különösen sajátos forrásidézési módszerét (uo., 153, 166–167, 174–175).

Rómába kerül, és már 1636-ban kiadja Francesco Barberini kardinálisnak ajánlva első nyelvészeti művét, a *Prodromus Coptus*, melyben hosszas történeti bevezetés után először veselkedik neki az egyik legfontosabb, sokszor visszatérő témájának, a hieroglifák megfejtésének. Tudományos műveinek nézőpontját már itt kijelöli: a cél Isten nyomait kifürkészni, elrejtett bölcsességét megtalálni, egyrészt a Természetben, mely mint Isten tükörképe, bújtatva magában rejtja a Teremtő misztériumait, másrészt azoknak az írásoknak a megfejtése révén, amelyek a teremtés idejének közvetlen közeléből tanúskodnak a bábéli nyelvzavar előtti időszakról.⁵ Egészében jól megfigyelhetők nála a jezsuita tudományosság fő jellemzői: a precízió és a részletezés a jelenségek lejegyzésében, az elképzelhetetlen gyűjtőszorgalom; de egyúttal a tudományos eklekticizmus, a jelentéktelen-mesés és a lényeges tények közötti különbségtétel hiánya és a szélesebb filozófiai alapvetés elhanyagolása is.⁶ Ashworth fontos párhuzamot lát meg a jezsuiták teológiai probabilizmusa⁷ és elméleti eklekticizmusa között: mintha ugyanaz az „in dubiis tutor pars est eligenda” elv jelenne meg a jezsuita csillagászoknál, természetkutatóknál, nyelvtudósoknál, mint a morálfilozófusoknál.

Kircher hite a mindent elrendező isteni bölcsességben a tudomány művelésének legfőbb indítéka, és egyúttal értékmérője is: elismeri az empiria fontosságát, de az csak transzempirikus célokat szolgál, „az empirikusan, kísérletileg nyert eredményeket erőltetve rövidre zárja a transzcendentális alappal”⁸ – mondja Leinkauf. (Hozzátehetjük: ha az elmélet összeegyeztethető a hitigazságokkal, nem igényel empirikus bizonyítást sem.) Ez az apodiktikus kombinatív hajlam különösen érzékelhető nyelvészeti munkáiban: a már említett *Prodromus coptus*-ban (1636), a *Lingua Aegyptiaca restituta*-ban (1643), az *Obeliscus Pamphilius*-ban (1650), az *Oedipus Aegyptiacus*-ban (1652–1654), a *Sphinx mystagoga, sive Diatribe Hieroglyphicá*-ban (1676); az *Arca Noé*-ban (1675), mely a vízözön előtti idők történelmét rekonstruálja illetve az állatfajok eredetét taglalja, és a főműben, a *Turris Babel*-ben (1679), mely hatalmas keleti nyelvtudása és segítőinek hozzájárulása révén Ninivét, Szemirámisz kertjét és a bábéli torony építését rekonstruálja, majd a világ nyelveiből próbál a Babel előtti nyelvhez eljutni.⁹ A természetben az

⁵ Ennek a világgépnek az előzményeiről lásd Amos FUNKENSTEIN, *Theology and Scientific Imagination from the Middle Ages to the Seventeenth Century*, Princeton, 1986; James J. BONO, *The Word of God and the Languages of Man: Interpreting Nature in Early Modern Science and Medicine*, I, Ficino to Descartes, Madison, 1995, 123–166; szerepéről és vezérfogalmairól Kirchernél lásd Thomas LEINKAUF, *Mundus combinatus: Studien zur Struktur der barocken Universalwissenschaft am Beispiel Athanasius Kirchers SJ (1602–1680)*, Berlin, 1993, 75–129.

⁶ William B. ASHWORTH Jr., *Catholicism and Early Modern Science = God and Nature*, szerk. David C. LINDBERG, S. NUMBERS, Berkeley–London, 1986, 136–166. Kircher egyetlen összefüggő (és ritkán hivatkozott) filozófiai alapvetése, az egyházatyáktól, Talmudból és arab szerzőktől vett teorémák formájában a *Magnes*-ban (Roma, 1641) található, 36–37.

⁷ Perez ZAGORIN, *Ways of Lying: Dissimulation, Persecution and Conformity in Early Modern Europe*, Cambridge, Mass., 1990, 161–163; Santo BURGIO, *Teologia barocca: Il probabilismo in Sicilia nell'epoca di Filippo IV*, Catania, 1998.

⁸ LEINKAUF, *i. m.*, 42.

⁹ A magyar nyelvről a Jugria-öshaza elméletét adja elő, melyet Matthias de Miechowtól vesz át kritika és új információ nélkül (213). Erről lásd KIRÁLY Péter, *A lengyel krónikák, évkönyvek és M. Miechow „Tractatus”-ának magyar vonatkozásai*, Nyíregyháza, 2004.

Ember számára önmaga tükörképét alkotó Istent szintén sok műben keresi: ezek közé tartozik az élete végéig visszatérő mágneprobléma (*Ars Magnesia*, 1631; *Magnes*, 1641; *Magneticum naturae regnum*, 1667);¹⁰ az alkímiaiak is nevezhető, de fénytani és optikai alapokból kiinduló *Ars magna lucis et umbrae* (1646), mely végső soron az univerzumban ható titkos, rejtőzködő erőket és hatásaikat tárja fel; az *Itinerarium exstaticum I–II.* (1656–57), mely Scipio álmának nyomában népszerűsítő világmagyarázatot ad a föld három régiójáról, és mindegyikben megmutatja Isten jelenlétét; a *Mundus subterraneus* (1664), mely kifejezetten a föld belsejének megismerését tűzi ki célul; és a kombinatorikus-harmonisztikus-számmisztikus munkák (*Musurgia Universalis*, 1650; *Arithmologia e abditis numerorum mysteriis*, 1665; *Polygraphia nova et universalis*, 1663; *Phonurgia nova sive Conjugium Mechanico-physicum Artis et Naturae Paranympa Phonosophia Concinnatum*, 1673), melyek a teremtés tökéletességét a zene vagy a matematika példáján szemléltetik. Műveinek harmadik csoportját a „valódi” antikvárius történeti munkák adják: így kopt liturgiátörténete, a *Rituale copticum* (1647), a római kori, Nagy Konstantin alapította Szt. Lestár (Eustachius)-templom felfedezésekor írt értekezése (*Historia Eustachio-Mariana*, 1665) vagy a Latium római emlékeit összegző műve (*Latium*, 1669). Még az eddig felsorolt, méretes, néha több főlíans kötetre terjedő művek sem meritik ki teljes munkásságát, csak annak fő irányvonalait mutatják be.

Enciklopédikus szelleme nem a 17. századi protestáns enciklopédiák rendszerelvű összefoglalásaival rokon,¹¹ itt a mindenség inkább egy isteni talált tárgyak osztályának látszik. A kircheri tudásmúzeum ahhoz a barlanghoz hasonlít, melyet az *Itinerarium exstaticum*-ban ír le Cosmiel: képzeljünk el egy szigetet, amely tele van vadállatokkal, vihar veri, zátonyok, örvények veszik körül, de van egy barlang rajta, „amelynek falán ábrázolva mindent egyetlen pillantással rendben át lehet tekinteni, ami csak a világ kezdetétől végéig akár az ember tehetségéből történt, akár a természet titkos rejtélyei folytán misztériumként lezajlott. Mit meg nem tennél azért, hogy az egész világ gépezetét mindenestül a legvilágosabban kifejtve láthasd, hogy akár a földgolyók vagy a csillagok számtalan mozgását, és mindegyiknek a sajátlagos természetét, a mozgásuk együttállását, és ezenkívül az egyik bolygónak a másiktól való távolságát megismerhesd?” Le van ott írva a föld szerkezete, a császárok és a királyok története Ádámtól kezdve, minden tudomány, a matematika, a medicina, a politika, a jog, az etika, a költészet, a teológia, a filozófia stb., sőt a kör négyszögesítése és az anyagi világ felépítése is. Ez maga lenne a *beatifica visio*, amihez hit révén juthatunk el.¹²

Kircher műveinek még egy általánosan kiemelhető jellegzetessége a játékoságra való hajlam: főképp a mágnessel és a kombinatorikával foglalkozó könyvekben tér vissza,

¹⁰ A mágnes számára a szimpatikus világegyetemet átható erő kulcsa és szimbóluma: Paula FINDLEN, *Possessing Nature: Museums, Collecting, and Scientific Culture in Early Modern Italy*, Berkeley, 1994, 85.

¹¹ Lásd Anthony GRAFTON, *The World of the Polyhistor: Humanism and Encyclopedism*, *Central European History*, 18(1985), 31–47.

¹² Athanasii KIRCHERI *Itinerarium exstaticum...*, Romae, 1656, 212–215 (OSZK, Phys. 317f). Az ötlet, hogy a földtől eltávolodva, az égi szférákból szemlélve vegye szemügyre a Naprendszert és a Földet, a *Somnium Scipionis* után Seneca *Naturales quaestiones*-ának előszavában is megjelenik, és innen veszi át Daniello Bartoli *L'uomo di lettere difesója* (1645). Kircher minden bizonnyal ismerte a jezsuita atya művét.

hogy e játék révén egyrészt mindenből lehet zeneszerző vagy poéta (lásd a *Musurgia universalis* harmóniagépét vagy a nevezetes metaforagépet – ezekkel a találmányokkal az arisztokrata támogatók szórakoztatására volt tekintettel), másrészt ugyanennek az udvari környezetnek gépeket, machinákat tervezett, amelyeket ma inkább játéknak neveznénk (ő a *laterna magica* fölfedezője, melyet az *Ars magná*ban ír le; a *Magnes* és a *Mundus subterraneus* pedig bővelkedik hasonlóknak, találunk éppúgy geotermikus, mint mágneses szélkakast, azt hiszem, őt tisztelhetjük a szobai vízpárolgató felfedezéséért „földre vissza nem hulló szökökútként”; tervezett rakétával hajtott papírsárkányt „Ira Dei” felirattal; a *Musurgia universalis*ban püthagoreus automatát találunk, három küllősz kalapácsütésére modulálva, akik szinkópásan kalapálnak, miközben az automata mozgatja Vulcanust is, aki vezényli őket, és egy csontvázat, akinek nem derül ki a funkciója, azon kívül, hogy táncol).¹³

Nem szeretnék itt részletesebben foglalkozni Kircher tudományos érdemeivel, de egy jellegzetes művét, a Nádasdy Ferencnek ajánlott *Arithmologiót*¹⁴ röviden tartalmilag is bemutatom. Az ilyen, nem múzeum-jellegű, elméleti-kombinatorikus műveinek fő jellemzője egy kiválasztott ötlet végletekig hajszolása és minden szempontból való kiaknázása: az *Arithmologió*ban kizárólag bűvös négyzetekkel és azoknak a szerkesztésével foglalkozik.¹⁵ Az első, 3 elemes bűvös négyzet után (melynek lényege, hogy a számok egytől kilencig egy 3-szor 3-as négyzetbe elrendezve minden irányban mindig ugyanazt az összeget, 15-öt adják) bemutatja, miképp szerkesztette meg a nagyobb négyzeteket is, egészen a tízszer tízesig. Az egyes bűvös táblák pedig a planetáris istenségeknek feleltethetők meg, és ez sok kérdésfelvetésre ad lehetőséget: elmagyarázza, hogy milyen bölcsességet rejtettek el a számnégyzet és az adott planéta viszonyában (pl. a 3 egység oldalú, kilences négyzet miért Saturnusé), hogyan lehet ezekből jóslni, illetve ismertet néhány komoly jóslásra alkalmas számkockát is, közvetlenül arab forrásból (pl. ahol Allah nevének betűi számoknak megfelelően értelmes szavakat adnak: *potens, amplius, sapiens, fortis*, természetesen ezek majdnem a keresztény sarkalatos erények Kircher értelmezésében). Mindez az utolsó *mystagogus* fejezetben nyeri el keresztény értelmét a Szentháromságra alkalmazva. Ebben a művében arab tudását is jól kamatoztathatta, hiszen főként arab forrásokra támaszkodik: tudja, hogy ott is sokan foglalkoztak ezzel a tudománnyal, de rosszul. (Sokszor megfigyelhető, hogy Kirchernél az okkult menedéke a történelem: lehet, hogy Paracelsus eretnek, de már az egyiptomiak is hasonlóan gondolták ugyanazt – Kircher feladata pedig csak annyi, hogy ebben az esetben az óegyip-

¹³ A zene affektusokra tett jótékony hatását említve a *Phonurgia nová*ban (1673, 228) azt tanácsolja: a legjobb orvosság melankólia ellen, ha jó hangosan a melankolikusok fülébe kürtölünk. Lásd még Paula FINDLEN, *Jokes of Nature and Jokes of Knowledge: The Playfulness of Scientific Discourse in Early Modern Europe*, *Renaissance Quarterly*, 43(1990), 292–331.

¹⁴ App. Hung. 2088. Az *Arithmologia* rövidebb kidolgozásban már megvan az *Oedipus Aegyptiacus*ban (II/2. kötet, VII. classis); Kircher önisméltléseit már korabeli jezsuita cenzorai is felrótták: Daniel STOLZENBERG, *Oedipus Censored...*, *AHSJ*, 73(145), 2003, 19.

¹⁵ A bűvös négyzetek történetéről lásd Schuyler CAMMANN, *Islamic and Indian Magic Squares*, *History of Religions*, 8(1969), 181–209, 271–299; Vladimir KARPENKO, *Between Magic and Science: Numerical Magic Squares*, *Ambix*, 40(1993), 121–128.

tomai számmisztikát a *Patres*, az egyházatyák *mense*, szemlélete szerint fejtsse ki, hiszen a számokban is a szentháromságot rejtették el az egyiptomiak, a káldeusok és a görögök.) Talán épp emiatt az „aritmetika” miatt emlékszik úgy majd 30 év múltán Leibniz Kircherre, hogy az csak „bonyolult játékokkal” (*difficiles nugae*) szórakoztatta a hesseni fejedelmet.¹⁶ Hasonlóan önisméltó, végletekig hajtott, de közben semmivel sem alátámasztott ötlet az *Arca Noe* alap gondolata: abból a feltevésből kiindulva, hogy Noé bárkáján nem fért el az összes mai állatfaj, rekonstruálja az alapfajokat (szarvas, farkas, macska, teve stb.) és az összes többit ezek keveredéseként határozza meg (pl. a rénszarvas a ló és a szarvas keveredése). Annak ellenére, hogy Kircher szereti a kísérletet, nem lehet őt empirikusnak nevezni: nála a kísérlet nem a feltevést bizonyítja, nem aranyat akar vele előállítani, mint az alkímisták (emiatt még az „igazi alkímisták” is elhatárolódtak tőle – legalábbis ismerünk egy bécsi alkímista vitairatot¹⁷ 1667-ből, amely *antichymisticus*nak nevezi őt, mert nem ír le kísérleteket és az arisztotelészi filozófia alapján elveti a fémek átváltoztathatóságának, a *transmutatió*nak a lehetőségét), hanem udvari látványosság, esetleg Isten és a természet nagyszerűségének bizonyítéka.

Kircher Rómában a Szentszék egyik tudományos referensévé és látványosságává vált, kapcsolatot tartott egész Európában mind a tudósokkal, mind pedig azokkal, akik hajlandók voltak áldozni a tudományra: a császárral, uralkodókkal, hercegekkel, grófokkal. Kapcsolatrendszerének emlékéért levelezése örzi, mely a legfontosabb eszközünk magyarországi kapcsolatai feltárásához, és Európa jó néhány országában is e révén tárták fel helyi ismeretségeit.¹⁸ A hatalmas levélgyűjteményt, amely becslések szerint a teljes levelezés mintegy 2/3-át öleli fel, ma a római Archivio della Pontificia Università Gregoriana őrzi – ezek a kötetek tartalmazzák a Kircherhez érkezett leveleket, valamint néhány másolatot saját leveleiről.¹⁹ A magyar kapcsolatokról is itt találjuk a legfontosabb dokumentumokat – a továbbiakban csak ezekről beszélek.

¹⁶ Paul FRIEDLÄNDER, *Athanasius Kircher und Leibniz: Ein Beitrag zur Geschichte der Polyhistorie im 17. Jahrhundert* = Uö., *Studien zur antiken Literatur und Kunst*, Berlin, 1968, 655–672.

¹⁷ *Interpellatio brevis ad philosophos veritatis tam amatores, quam scrutatores pro lapide philosophorum, contra antichymisticum mundum subterraneum Athan. Kircheri, qua non solum antichymistica ejus putatitia argumenta subnervantur, sed et ars ipsa quantum fieri potest intelligentibus manifestatur*, a Salomone de BLAWENSTEIN, Viennae, apud Bernartes, 1667 (példánya az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárban). Blauenstein (ha ez nem álnév) felzúdulása érthető: az 1662-ben Bécsbe utazó (és Zrínyit is meglátogató) holland Tollius leírása szerint a császárvárosban mindenki hitt az alkímiában és annak legfontosabb kérdésében, a *transmutatió*ban (I. Lipóton kívül Václav Lobkovic, a haditanács elnöke, Waldstein prágai érsek stb.). Jacobi TOLLII *Epistolae itinerariae...*, kiad. H. C. HENNINIUS, Amstelodami, 1700, 100–104. Lásd még R. J. W. EVANS, *The Making of the Habsburg Monarchy*, Oxford, 1979, 346–380 (III. Ferdinándról, Blauensteinről); Pamela H. SMITH, *The Business of Alchemy: Science and Culture in the Holy Roman Empire*, Princeton, 1994, 173–227 (J. J. Becher bécsi tevékenységéről I. Lipót udvarában).

¹⁸ Számunkra ezek közül fontos: Karolina TARGOSZ, *Polscy korespondanci Atanazego Kirchera*, *Studia i materialy z Dziejów Nauki Polskiej, Historia Nauk Społecznych*, 12(1968), 117–136; Ivan GOLUB, *Juraj Krizanić i njegovi suvremenici (Kircher, I. Karamuel Lobkowitz, N. Panajotis, V. Spada)*, *Historijski Zbornik*, 27–28(1974–1975), 227–317.

¹⁹ Levelezésének katalógusa többször is megjelent, a legkönnyebben hozzáférhető: John E. FLETCHER, *Athanasius Kircher and His Correspondence = Athanasius Kircher und seine Beziehungen...*, i. m., 139–178; legújabb mutatójuk: Wiktor GRAMATOWSKI, Marjan REBERNIK, *Epistolae Kircherianae: Index alphabeticus et*

Kapcsolatainak azokat a dokumentumait, amelyek levelezésében fennmaradtak, három fő csoportba sorolhatjuk: az első az arisztokrata támogatói kör. Az a néhány dokumentum, amelyet magyarországi kapcsolatai miatt tárgyalni fogok, rendkívül világosan mutatja az udvari tudomány működését – főképp ennek materiális oldalát. A második nagyobb csoport a jezsuiták belső hálózata: Kircher gyakran használja föl ezt a zárt és jól működő kapcsolatrendszert arra, hogy számára fontos eseményekről információt szerezzen, ritka égi jelenségek kapcsán kollektív megfigyelést szervezzen, illetve egy adott ország rendkívüli jellegzetességeiről tájékozódjék. A harmadik pedig a rajongóké: akik művei olvastán felbátorodnak és levélben keresik meg őt, elárasztják kéretlenül is kérdésekkel és problémákkal, vagy egyszerűen csak levelet szeretnének kapni a híres tudóstól.

Közismert, hogy a már akkor is pénzigényes természettudományok művelése milyen erősen kötődött a fejedelmi udvarokhoz a 17. században:²⁰ másképp aligha lehetett előteremteni a kísérletekhez szükséges eszközöket, mind Tycho Brache Uraniborgja, mind Hevelius gdański laboratóriuma ezt a tendenciát mutatja. Ismeretes Galilei története, aki a padovai egyetemről hatalmas összegért, évi ezer scudóért szegődött el a firenzei nagyherceghez – ez a fizetés a nagyhercegi majordomuséval egyezett meg, és egyúttal a legmagasabb volt az udvarban. Ennek árát persze állandó felfedezésekkel és a nagyhercegi család iránti tisztelettel kellett megfizetni, emiatt nevezte el a Juppiter négy holdját a nagyherceg illetve családtagjai neve után.²¹ Kircher, bár jezsuita lévén állandó patrónust nem kereshetett, könyvei révén szerzett anyagi támogatást múzeumának gyarapítására és néhány találmányának megépítésére. Ehhez az udvari kapcsolatrendszeréhez kötődnek első magyarországi ismeretségei is.

Kircher fő támogatója a Habsburg-dinasztia, kezdetben III. Ferdinánd császár, Lipót Vilmos főherceg, majd I. Lipót volt. A jezsuita atya támogatásrendszerével eddig keveset foglalkoztak, emiatt idézek egy levelet annak illusztrálására, hogy milyen szoros udvari függésben és alárendeltségben állt még egy olyan neves tudós is, mint Kircher. 1659. november 28-án I. Lipót jezsuita gyóntatója, Johann Schega írt Pozsonyból neki (9. melléklet): megköszönte, hogy Kircher olyan „bőbeszédűen” írta le a firenzei nagyherceg udvarában lezajlott fogadást, ez tetszett a császári felségnek és a nagyhercegnek is – és nem kételkedtek benne, hogy ezt a leírást Kircher egy művében is megjelenteti majd. De Schega egyúttal értetlenségét fejezte ki, hogy a leírásban nem szólt arról, milyen gazdag ajándékkal távozott a nagyhercegtől. Kircher 1659-ben fénykorát éli, az *Ars magna* és az *Oedipus Aegyptiacus* már megjelent, az *Iter exstaticum*ban közzétette másik

geographicus, Róma, 2001 (Subsidia ad historiam S. I., 11). A levelezés online elérhető a Luna Insight adatbázis-program segítségével: <http://www.stanford.edu/group/STS/gorman/nuovepaginekircher/>.

²⁰ Richard S. WESTFALL, *Science and Patronage: Galileo and the Telescope*, Isis, 76(1985), 111–130; az udvar, az akadémia és a tudósok viszonyáról lásd Mario BIAGIOLI, *Le prince et les savants: La civilté scientifique au 17me siècle*, Annales HSS, 50 (1995), 1417–1453.

²¹ Mario BIAGIOLI, *Galileo, Courtier: The Practice of Science in the Culture of Absolutism*, Chicago, 1993, 36–37, 104.

nagy tervét, a *Mundus subterraneust*, ennek ellenére Schega szinte szolgálai hangnemben és ironikusan írhat neki.²²

A magyar kapcsolatok is minden bizonnyal a császári udvar révén alakultak ki, még-hozzá 1654–55-ben: Kircher írt III. Ferdinándnak, hogy befejezte az *Oedipus Aegyptiacust*, és érdeklődött, milyen ajánlást illetve címlapot tegyen bele.²³ Erre a jezsuita Johann Gans, III. Ferdinánd gyóntatója válaszolt Pozsonyból 1655. március 22-én: „Levelét most olvassa a Császár, és azt kéri, hogy szolgálai, követe vagy valaki más által küldje el műve egy példányát. A fejedelmeket illetően, hogy kinek ajánlja a művet, így határozott: legyenek kardinálisok, választófejedelmek és a birodalom más jeles fejedelmei, és mindezek nevét küldje el a császárnak. Mikor lesz már Páánk? Mi gyorsan végeztünk a nádorválasztással, és Istennek hála jól.” (Lásd 8. melléklet, ez a 1655-ös Wesselényi-féle, Zrínyit kiábrándító nádorválasztás az udvar szemszögéből.)

Az *Oedipus Aegyptiacus* hatalmas mű, sok fejezetből áll, és majdnem minden fejezet másnak van ajánlva: a mecénások közül néhányat már korábban kiválaszthattak, köztük Lippay György érsek.²⁴ Palkovics Márton ugyanis (jezsuita szerzetes, ekkor a nagyszombati egyetem kancellárja²⁵) már majd egy évvel korábban, 1654. május 19-én arról ír Kirchnernek, hogy érsekünk szívesen venné, ha neki dedikálná az *Oedipus* egyik fejezetét, „egyébként tiszteletreméltó atyám jól tudta, hogy a mi érsekünk kiváltképp vonzódik a *Respublica Litteraria* iránt, szereti tiszteletreméltó atyám műveit, és sok órát tölt olvasásukkal. A matematikában olyannyira járatos, hogy még professzorainkban sincs ekkora igyekezet és törekvés. De ez nem tartja vissza attól, hogy jól forogjon a közéletben, és ha a maga idején nyilvánosan szentbeszédet tart, bölcsességével és tudásával mindenkit lenyűgöz, akár egy teljes órán át is.” (7. melléklet.) Amennyire tudjuk, Palkovics nem állított valótlan azzal, hogy Lippay ismeri Kircher műveit: az érsek már 1650. október 8-i, orvosához és tudományos szakértőjéhez, Procopius Polycarpus Bonanushoz írt levelében hivatkozik Kircherre, talán egy a kertjében nem tökéletesen működő szökőkút kapcsán.²⁶

Lippaynak végül az *Oedipus Aegyptiacus* II. kötet második részének 8. *classisa* lett dedikálva, mely az egyiptomiak mechanikai és mérnöki tudásáról szól, főképp azt találgatva, milyen módszerekkel tudták a kötömböket mozgatni, magasba emelni. Kircher talán épp Palkovics levelének hatására mondja a fejezet ajánlásában: „Más tudományok

²² A jezsuita gyóntatók fontos szerepéről a korban lásd H. HÖPFL, *Orthodoxy and Reason of State*, History of Political Thought, 23(2002), 211–237.

²³ Előzőleg már IV. Ulászló lengyel királynak is próbálta ajánlani, így bővítve pártfogói körét, de onnan elutasító választ kapott. Lásd TARGOSZ, *i. m.*, 123–124. Talán Kircher *Oedipusa* hatására szerepel Oedipus mint a rejtély megfejtője Gyöngyösinél is: „Érted-é mesémet, vagy szóljak nyilvánban? / Oedipusod lészek (ha kívánod) abban.” (*Thököly Imre és Zrínyi Ilona házassága*, 49. vsz.)

²⁴ Tevékenységének alapvető újraértékelése: TUSOR Péter, *Lippay IV. György = Esztergomi érsekek, 1001–2003*, szerk. BEKE Margit, Bp., 2003, 296–303.

²⁵ *Matricula Universitatis Tyrnaviensis, 1635–1701*, ed. ZSOLDOS Attila, Bp., 1990, 80; a második félévtől rektora, 85. Lásd még SOMMERVOGEL, *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus*, VI, c. 110.

²⁶ *Epistolae ad Procopium Polycarpum Bonanum, 1648–1662*, Esztergom Főszékesegyházi Könyvtár, Ms. I, 172, 4. levél: „Aqua nondum saltat uti deberet, P. Kircherus nihil scripsit memorabile.”

mellett, melyeket kitanultál, főképp e csodálatos és szinte isteni tudomány [a mechanika] révén akkora hírnévre tettél szert, hogy a közvélemény szerint joggal érdemelted ki, amit mondanak rólad, hogy minden mesterségben és szakismeretben jártas vagy, ahogy Polübiosz mondta egykor Arkhimédészről. Elegendő bizonyítékul szolgálnak erre kertjeid pihenőhelyei, amelyek, amint hallom, oly sokféle hidraulikus gépezettel vannak felszerelve, mint kevés más helyen.”²⁷ Lippay az *Oedipus*ban tényleg illusztris társaságba került: éppen a III. Ferdinánd császár és János Fülöp mainzi érsek közötti fejezetet kapta meg, őket követik Frigyes hesseni őgróf, II. Ferdinánd toszkán nagyherceg, Fabio Chigi; a harmadik kötet obeliszkelemzéseit pedig a Habsburgok mellett (III. Ferdinánd, IV. Ferdinánd római király, Lipót Ignác főherceg) szinte az egész bíborosi karnak végigajánlja Kircher (Francesco Barberini, Antonio Barberini, Giancarlo Medici, Fr. Ang. Rapacciolo, Fr. M. Brancacci stb.). Az érsek a *respublica litteraria*ba való bekerülését jelentős összeggel, 200 tallérral hálálta meg: fennmaradt az esztergomi primási levéltárban Kircher 1656. december 1-jei válaszlevele, melyben megköszöni Lippaynak a 200 tallér adományt, és megígéri, hogy elküldi az *Itinerarium exstaticum* egy példányát is neki (1. melléklet). Az *Oedipus* Lippaynak dedikált példánya végül, valószínűleg az érsek ajándékaként, Zrínyi Miklós könyvtárába került.²⁸ Lippay később talán épp Kircher magnetikus műveinek (*Magnes, Ars magnesia*) hatására választja saját, I. Lipót császárnak ajánlott alkímiai művének címéül és központi, meglehetősen homályos szimbólumául a mágneshegyet (*Mons Magnesia*).²⁹

Nádasdy Ferenc gróf, a másik magyar arisztokrata, akinek dedikált fejezet jutott az *Oedipus Aegyptiacus*ban, már minden bizonnyal Johann Gans idézett, 1655. március 22-i felszólítása után lett kiválasztva. Nádasdy 1642-ben járt már Rómában, de erről az útról sajnos nem rendelkezünk dokumentumokkal, így nem tudjuk, hogy már ekkor találkozott-e Kircherrel, vagy csak egy későbbi, ismeretlen római útja alkalmával. Kap-

²⁷ „Tu enim praeter coetera disciplinarum subsidia, quibus instructus es, huius mirificae quoque ac penè divinae artis notitia tantum Tibi nominis ac famae peperisti, vt omnium opinione πολυμήχανος καὶ πολυτεχνάστης, vt quondam de Archimede memorabat Polybius, iure dici et haberi merearis. testantur id satis superque deliciosi illi viridariorum Tuorum recessus tanta, vt audio, hydraulicarum varietate machinarum instructi, quanta paucis in locis similes se vidisse testantur spectatores.” A. KIRCHER, *Oedipus Aegyptiacus*, Róma, 1653 (forgalomba csak 1655-ben került!), II, 279 (RMNy 2606). Kircher Zacharias Traber jezsuitától is tudott az érsek kertéptítő szenvedélyéről, aki 1650. május 25-i pozsonyi levelében arról számol be Kirchernek, hogy vízelvezető ciszternát épített érsekének a kertben csövekkel, és problémái megoldására kér segítséget. (APUG, ms. 567, 178r–v.)

²⁸ *A Bibliotheca Zriniana története és állománya, i. m.*, 324–325 (BZ 249). (Az eredeti példányon Kircher dedikációja Lippaynak *Celeberrissimo* helyett *Celsissimo*.) Lippaynak később is elküldte műveit Kircher, a *Polygraphia nova et universalis* (1663) 28879-es jelzetű példánya az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárban Lippaynak van ajánlva a szerző által: „Ill[ustriss]imo et Reu[erendiss]imo Principi Archiepiscopo Strigoniensi Author”. Ugyanott a B. V. 1296. jelzetű kötet is (*Ars magna lucis et umbrae*, 1646) Lippay címerét viseli magán.

²⁹ Szathmáry a *magnesiát* létező anyagként próbálta meghatározni, s nem gondolt a korban gyakori mágneses metaforára, mely láthatatlan vonzerejével, a kozmikus szimpátiával a Mindenséget átjáró isteni erőt szimbolizálja. SZATHMÁRY László, *Magyar alkémisták*, Bp., 1986², 216–227 (főleg 220–221). A bécsi kézirat helyett a Szathmárytól származó kéziratos magyar fordítást használtam: Fővárosi Szabó Ervin Kt., Kéz. 09/1417.

csolatuknak erről az első időszakáról csak az *Oedipus Aegyptiacus* utolsó, egyiptomi mécsesekről szóló fejezetének dedikációja tanúskodik. Lippayval szemben Nádasdy viszonylag szerény fejezetet kapott, előtte Bartholdus Nihusius teológus szerepel, utána pedig már csak az egész mű összefoglalása következik, melyet Lucas Holstennek, a vatikáni könyvtár őrének, és Leo Allatiusnak, a neves irodalmárnak ajánl Kircher. A fejezet témája, a mécsesek adják magától értetődően az ajánlás fő metaforáját: Nádasdy, mint „fénylő mécses” mellett Kircher megemlíti Nádasdy sógorát, Esterházy Miklóst is.³⁰ Az *Oedipus* további magyar vonatkozása, hogy az enciklopédizmus és a polyglottia szellemében található benne egy Hungaria nevében írt, a hieroglifákról („kő-kép-írás”) és III. Ferdinándról szóló magyar nyelvű dicsőítő vers is.³¹

Lippay és Nádasdy kapcsolatfelvétele után természetesnek tűnhetett, hogy több magyar Rómába látogató előkelő is tiszteletét tette Kircher atyánál, így az ifjú Batthyány Kristóf, Ádám gróf fia is. Kísérője naplójában így számol be 1658. május 2-i találkozásukról: „Onnend ad collegium Romanum. Itt egy pater jesuita, Athanasius Kircher mutatatta maga galeriáját, kit régtől fogva szerzegetett és comparált. Szep es feles curiosítások vannak benne, Chinából valo apro idolumok es mas sok fele allapatok, mathematica demonstratiok etc.”, majd innen a vatikáni könyvtárba vették útjukat.³² 1658. június 13-ra értek haza „Szaiberdorffra, ebédre”.

Az ifjú gróf hazatérte alkalmából Nádasdy Ferenc is Seiberdorffra látogatott (lehetőséges, hogy politikai megbízások miatt is),³³ és ekkor vehette át azt a küldeményt Batthyány Kristóftól, melyet Kircher küldött neki Rómából. Erről Nádasdy 1658. június 22-i leveléből értesülünk, melyben azt írja Kirchernek (lásd a 2. mellékletet), hogy kézhez fogja kapni a neki küldött három művét, melyek „telve vannak a legmagasabb tudománnyal”, és reméli, hogy kapcsolatuk folytatódik. Ehhez az időszakhoz köthető valószínűleg az is, hogy Nádasdy Benjamin Blockh által lefestette Kirchert Rómában.³⁴ Nádasdy tudomásom szerint ez idő tájt, 1658 körül nem járt Rómában, és Batthyány Kristóf kíséretében sem szerepel Blockh, de lehetséges, hogy Blockh Batthyány Kristóf által küldte el Nádasdynak festményét Kircherről. Nádasdy, ha korábban nem, ekkor értesülhetett arról, hogy Kircher nagyszabású múzeumot gyűjt, amely a korabeli wunder-

³⁰ KIRCHER, *i. m.*, Róma, 1654 (recte 1655), III, 530.

³¹ RMKT XVII/9, 357–358. Hasonló magyar nyelvű felirat található már az *Ars magna lucis et umbrae* (1646) egyik metszetlapján is. A verset – ahogy Tüskés Gábor megjegyzi – esetleg Nádasdi János szerezte (*A XVII. századi elbeszélő egyházi irodalom európai kapcsolatai: Nádasdi János*, Bp., 1997, 150–151). Kapcsolatuk egyetlen emléke, Nádasdi levele Kircherhez sokkal későbbi, és csak egy ajánlólevél (1675, lásd a 14. mellékletet). De nem zárható ki szerzősége, hiszen Kircher és Nádasdi napi érintkezésben lehettek egymással: Nádasdy Ferenc is Kircher által üzen Nádasdinak, és a Kirchernek író magyarországi jezsuiták is rendszeresen üdvözlöttek Kircher által Nádasdit (lásd lentebb).

³² *Batthyány Kristóf európai utazása 1657–1658*, kiad. SELESTEI N. László, Szeged, 1988, 52. Ezt az adatot Viskolcz Noéminak köszönhetem.

³³ *Uo.*, 9.

³⁴ RÓZSA, *i. m.*, 190.

kammerek talán legnagyobbika lehetett, és ez mintául szolgálhatott saját gyűjteménye számára.³⁵

Mikor Nádasdy 1665-ben húsvétra Rómába zarándokolt, korábbi kapcsolatuk miatt elkerülhetetlenül találkoznia kellett Kircherrel. Az utazását dokumentáló három beszámoló, Nádasdy eddig ismert két levele és a kíséretében lévő Bezerédi Zsigmond naplója sem emlékezik meg a Kircherrel való találkozásról: Nádasdy annyit ír Rómából 1665. április 11-én, hogy a spanyol követ és Krisztina svéd királynő mellett kitüntetett figyelemmel illette őt a „Cardinalusok decanussa”, aki járt szállásán, és „más több Cardinálók hasonlók egészen.”³⁶ Bezerédi Zsigmond pedig talán a Kircher múzeumában tett látogatásra utalhat, amikor arról beszél, hogy ott „láttam tengeri lónak a fogát, melynek az agyara két arasztnál nagyobb volt, egy hidrust egészen megnyúzva s megtöltve három féle, egyarányosú nyaka”, majd később „ennihány bálványokat, melyeket a pogányok imádtak, láttam egy kigyónak a bőrit, mely meg volt töltve fejestül”, mely akkora volt, hogy karja ötször belefért szájába.³⁷

Nádasdy hazatérte után négy levelet írt Kirchernek, és ezek többet árulnak el római időtöltéséről is. Bezerédi naplója szerint 1665. május 18-án tértek vissza Pottendorfba,³⁸ Nádasdy első levelét Kirchernek 1665. május 31-én írta: szabadkozik amiatt, hogy ilyen későn ragad csak tollat, de május 21-re Pozsonyba kellett mennie, majd érdeklődik, hogy a mű, melyet Kircher neki fog ajánlani, milyen határidővel jelenik meg, és a nyomtatás és a kiadás mennyibe kerül, mert ezt meg fogja téríteni (lásd a 3. mellékletet). Ezek szerint Kircher és Nádasdy Rómában megállapodott, hogy Kircher következő művét neki dedikálja: a szóban forgó mű pedig az *Arithmologia*, melyről bevezetőmben már beszéltem. Július 20-i levelében (lásd a 4. mellékletet) arról értesülünk, hogy Nádasdy az arcképét, amelyet ígért a mű ajánlásához, nem tudja elküldeni, mert a festő, aki nála volt, már elment (itt nyilván Jan Thomasra utal, akinek Nádasdy valamilyen megbízás miatt adósa maradt).³⁹ Az arckép – Nádasdy ígérete ellenére – nem érkezhetett meg Rómába, mert az *Arithmologia* kiadásába *faute de mieux* a Nádasdyak kacsa család címe került egy epigramma társaságában. Valószínűleg csak egy genealógiai táblát küldtek Kircher számára, aki egyéb információ híján ebből foglalta össze a Nádasdy család történetét és

³⁵ Kircher múzeumának első „katalógusa”, metszetes bemutatása csak 1678-ban jelent meg (OSZK, 502.984), de híre már az ötvenes években elterjedt. Nádasdy tudományos érdeklődésének egyik fontos és általában elfeledett dokumentuma ebből az időszakból (1659–1660) levelezése Policarpus Bonanusszal, Lippay érsek orvosával arról, hogy kiadatja Policarpus felvidéki ásványgyűjtését és mineralógiai értekezését metszetekkel, lásd Esztergom, Főszékesegyházi Kt., Ms. I, 172, 83–92. levél; és ennek balsikeréről Henninius hosszú jegyzetét TOLLIVUS művében, *i. m.*, 123. és Edward Brown angol utazónál: *A Brief Account of Some Travels in Hungaria, Servia...*, Hrsg. Karl NEHRING, München, 1975, 95. Policarpus Bonanus jeles alkimistákkal (pl. Richthausen – Baron von Chaos), de magyarországi bányaugyekben folytatott levelezése az esztergomi primási levéltárban: Arch. Saec. Acta Radicalia Classis X, No. 196, 35–36. csomó.

³⁶ KOMÁROMY András, *Nádasdy Ferenc római zarándoklása*, TT, 1899, 721.

³⁷ MARCZALI Henrik, *Bezerédj Zsigmond utazási naplója*, TT, 1883, 348–358. Az elsőt, amennyire sejthető, „Ludovisio kertjében” látták, a „Palatiumban”, a másikat talán Frascatiban.

³⁸ *I. m.*, 357.

³⁹ RÓZSA, *i. m.*, 189; GALAVICS Géza, *Jan Thomas, az utolsó Rubens-tanítvány és magyar mecénásai*, Művészettörténeti Értesítő, 2005, 28.

híres tagjait.⁴⁰ Kircher ajánlása az *Arithmologiában* is a *respublica litteraria* körül forog, ezúttal megfordítva a toposzt: már amiatt is elfogadja majd művét az *Orbis Litterarius*, mert az Nádasdy győzhetetlen elméje segítségével és támogatásával született,⁴¹ majd az olvasóhoz szóló levelében is az „irodalom respublikájában” őt megillető helyet reméli Kircher.

Nádasdy már július 20-i levelében megígérte a római tudósnek, hogy Szent Mihály napja után Belgiumban tanult, tudós nyomdászt fogad majd palotájába, aki Kircher szolgálatára is áll majd. A belga nyomdász nem lehet más, mint a Borsa Gedeon által részletesen leírt pottendorfi nyomda⁴² nyomdása, Hieronymus Verdussen. Negyedik, 1665 karácsonyáról kelt levelében nem ír a nyomdáról, de a következő évben, 1666. március 25-én (6. melléklet) újra felajánlja Kirchernek, hogy nyomtasson nála: „Közölni szeretném még tiszteletreméltó atyámmal, hogyha nem írt volna még Hollandiába a nyomtatás ügyében, itt is kinyomtathatnám, mert elegáns nyomdát rendeztem be a rezidenciámra, mely felér az amszterdami Blaeu vagy az antwerpeni Moretus műhelyével. Hogyha a későbbiekben tiszteletreméltó atyám úgy dönt, valamit elküld nyomtatásra, várom és szívesen támogatom, sőt ha másoktól szerez valamilyen érdemes művet, azzal is nagyon lekötölezz.” A levél végére még Nádasdy saját kezűleg odaírta: „Üdvözlöm tiszteletreméltó atyám által Nádasdy atyát, küldjön nekem a kegyes művecskéiből, itt kinyomtatom őket saját költségemen. A királynő könyvtárába küldtem kezdetben egy példányt nyomtatványaimból, tiszteletreméltó atyám ott megnézheti őket, várom róluk véleményét.” Amennyire ismerjük e nyomda termékeit, Nádasdy János atya egyetlen műve sem jelent meg Pottendorfbán, Kircher pedig élete végéig kitartott a hollandiai Janson és Weyerstraet műhely mellett – még császári privilégiumot is szerzett számukra.⁴³

A Nádasdy-levelek legérdekesebb része azonban az, ahol a távcsövek szerkesztése iránt érdeklődik. 1665 karácsonyán ír először erről Kirchernek (lásd az 5. mellékletet), de nem előzmények nélkül: „Hálás lélekkel tartozom azért a fáradozásért, amit a távcső beszerzésének ügyében tett. Az én szándékom pedig az lett volna, mivel Divini által készített távcsövem már van, hogy a kért távcsövet Campanival készíttessem el, mégis

⁴⁰ „Etenim ex pervedusta Pethenediorum Comitum domo rerum gestarum gloria celeberrima originem ducis. Item e regia Bathoreorum familia per Elisabetham Bathoriam Francisci Nadasdi Aui Tui coniugem descendis, quam Stephanus Bathoreus primo in Principatus Transylvaniae, deinde in Regium Poloniae solium euectus, in adeo altum dignitatis gradum gestorum magnitudine euexit, ut vix illi quicquam addi possit. Quid dicam de Paulo, Thoma, Francisco Nadasdiis...” Az ajánlás dátuma: E Coll. Rom. Soc. Iesu 17. Iul. 1665. Pld. OSZK, IV. Math, 97a.

⁴¹ „...ita vel hanc solam ob causam in Orbe Literario locum reperturum confido [hoc opus], quod invictae mentis Tuae vi et efficacia, pari cum munificentia sit extortum.” Uo.

⁴² BORSA Gedeon, *Nádasdy Ferenc pottendorfi és lorettomi nyomdái*, MKsz, 1975, 201–207; MKsz, 1979, 309–310. Borsa feltevését, hogy új betűkészlettel láttak munkához a pottendorfi nyomdában, az is igazolja, hogy Nádasdy embereit, Petrus Binardot és Georg Wibnert 1665. július 16-án 2000 rénus arannyal azért küldte ki Hollandiába, hogy onnan egyebek közt négy tapasztalt nyomdászt, 2–3 „in Holz geschnitten Alphabeth” és más ehhez szükséges dolgokat hozzanak: *Gróf Nádasdy Ferencz utasítása hollandi vásárlásai felől 1665-ben*, Magyar Gazdaságtörténeti Szemle, 5(1898), 459.

⁴³ APUG, ms. 558, 108v: I. Lipót dekrétuma Kircherhez műveinek 20 éves privilégiumáról a művek felsorolásával. Kelt: Pozsony, 1662. július 28.

inkább tiszteletreméltó Atyám ítéletére bízom, hogy azzal készíttesse el, akit a mester-ségben járatosabbnak ítéltetjük közül. Viszont, minthogy a legnagyobb mesterség a távcsövek összeállítása, szívesen megtudakolnám, miképp lehet közeli tárgyakat felnagyítani, és a csillagok felé miképp és milyen távolságra kell beállítani a csöveket, és mi a betartandó eljárás, harmadrészt, miképp kell eljárni a fejreállított képpel. Ugyanis, ami a közeli tárgyak nagyítását illeti, mikor ott voltunk, Campani egy aprócska képet, melyet közel helyezett, azzal a 10 araszos távcsövel, amely nálam van, tekintélyes nagyságúra nagyított. Ezért igen hálás lennék, ha tiszteletreméltó Atyám minden egyes dologról a maga rendjében információt szerezne Divinitől, és mind a közeli tárgyak nagyításának, mind a csillagok és a fejre állított tárgyak megnézésének módját nekem rendben leírná.”

Ezt követő levelében (6. melléklet) már arról ír Nádasdy, hogy megkapta a kért távcsövet, legteljesebb meglepéssel, amelynek csekély árán, összehasonlítva azokkal, amelyeket ő maga vett, nem győzött csodálkozni. „Viszont azt, hogy a távcsövek beállításánál mindenkinek a saját látásához kell igazítani a csövet, jól tudom, de ez rendszeren a távoli tárgyak esetében figyelhető meg, amelyeknél az utolsó lencsét a tárgyhoz kell igazítani. De én azt tudnám meg szívesen, miképp kell beállítani a távcsövet 20, 25, 30, legfeljebb 40 bécsi rőf távolságban levő tárgyak nagyítására, ahogy Campani állított be egy Divini által készített tízarasznyi távcsövet, Rossy apát úr jelenlétében az én szálláson, ugyanis ebben az esetben szinte minden lencsét másképp kell elrendezni, amelyről ha többet és bizonyosabbat tudhatnék, nagyon hálás lennék érte.”

Nádasdy tehát 1665-ös római útja alkalmával nem csak Kircherrel találkozott, hanem a kor két leghíresebb távcsőkészítőjével, Eustachio Divinivel és Giuseppe Campanival is. Campani távcsöveit rendszerint a 17. század legjobb minőségű csiszolásainak szokták tartani,⁴⁴ emiatt nem meglepő Nádasdy elégedettsége („cum omnimoda satisfactione”), mikor kézhez kapja az eszközt.⁴⁵ Az első levél tanúsága szerint már korábban is rendelkezett távcsövekkel, melyeket Divini készített, ám Kircher minden bizonnyal jobbnak ítélte Campanit, és – Nádasdy számára meglepően olcsón – készíttetett számára egyet Campanival is. Rendelkezett már egy 10 arasznyi távcsövel, mellyel a csillagokat jól lehetett nézni, de Nádasdy közelebbre, 25–30–40 öl távolságra szerette volna beállítani,

⁴⁴ Albert van HELDEN, *The Telescope in the Seventeenth Century = The Scientific Enterprise in Early Modern Europe: Readings from Isis*, szerk. Peter DEAR, Chicago, 1997, 141; Giuseppe MOLESINI, *Testing the Lenses of Campani = Titan – From Discovery to Encounter*, ed. Karen FLETCHER, Noordwijk, 2004, 133–143.

⁴⁵ Nádasdy csillagászati érdeklődésének jele lehet Libertus FROMONDUS leuveni teológus kötete is az ELTE Egyetemi Könyvtárban (Fa 4r, 184), az *Ant-Aristarchus, sive orbis terrae immobilis*, Antwerpen, Plantin–Moretus, 1631, melyben a szerző a kopernikuszi kozmológia elleni érveket gyűjti össze és a tychoít védi. A kötet egykor a lorettói szervitáké volt, ahová talán Nádasdy könyvtárából kerülhetett (Conventus Lauretani in Hungaria, Ord. Serv. Beat. Virg. Mariae, régi jelzete: M 27). Nádasdy könyvtárában számos csillagászati könyv volt (Bullialdus *Astronomia philolaicája*, Bayer *Uranometriája*, Gassendi, Riccioli művei): *Magyarországi magánkönyvtárak*, II, 1588–1721, szerk. MONOK István, Szeged, 1992, 73–80 (Adattár, 13/2). Távcsövei a pottendorfi inventáriumokban is szerepelnek: Alfred SITTE, *Aus den Inventarien des Schloßes zu Pottendorf, Berichten und Mittheilungen des Altertums-Vereines zu Wien*, 41(1908), 39 („4 grosse Perspectiven in Fudalen”); *Urbaria et conscriptiones*, 7, Bp., 1984 (Az MTA Művészettörténeti Kutatócsoportjának Forráskiadványai, 19), 111 („Eöt perspectiva, egik igen örögh zöld bagyok tokban, kettei fa tokokban, negyedik aranyas, ötödikis olyan”). Az adatokat Viskolcz Noéminek köszönhetem.

ehhez kérte Kircher segítségét – de a részletes tanácsadást a jezsuita kardinális valószínűleg egy szokványos „mindenkinek más a szeme, másképp kell beállítani” fordulattal intézte el. A két távcső közti választásnak, és Campani előnyben részesítésének különös aktualitást ad a levelek dátuma, 1665–1666. Nem sokkal azelőtt, 1663–64-ben zajlott le ugyanis az a híres és az udvari kultúra sajátosságait jól megmutató vetélkedés Rómában illetve Firenzében, ahol a két mester között kerekedett vita nyomán megpróbálták eldönteni a kérdést: ki a legjobb távcsőmester?⁴⁶ Divini már közel 20 éve a pápai és a toszkán nagyhercegi udvar folyamatos szállítója és elismert mestere volt, azonban új kihívója akadt a Campani testvérek személyében. Divini ekkor „távcsőpárbajt” ajánlott fel, amelyet a Campani testvérpár el is fogadott, ám a vetélkedés többször is kudarcba fulladt a résztvevők önkényessége miatt.⁴⁷ Az első firenzei párbajon (1663. október végén) az ítések arra jutottak, hogy Divini távcsőve jobban nagyít, Campanié viszont élesebb képet ad, 1664 áprilisában pedig egyértelműen Divini vesztett. A végső döntést az 1664 novemberében–decemberében elvégzett római párbajsorozat hozta meg, ahol a részrehajlás elkerülésére kardinálisokat és római előkelőket is meghívtak (az első 1664 novemberében a Collegio Romano udvarán zajlott le, az utolsó, 1664. december 22-i alkalmon pedig ott volt Carlo Pio da Savoia, Borromeo, Flavio és Agostino Chigi is). Ezen a viadalon sem hirdettek győztest, de mikor Campani 1665 júliusában megküldte 50 araszos távcsővét Borromeo kardinálisnak, már mindenki elismerte elsőbbségét. Ekkortól kezdve Campani lett a toszkán nagyherceg és a kardinálisok kegyeltje, Divininek nem maradt más hátra, mint hogy röviddel ezután visszatérjen szülőfalujába, ahol Lipót toszkán nagyhercegtől még kap egy emlékérmét és meghal – Campani távcsőveit pedig Cassini felfedezései teszik világhírűvé és mindenhol keresetté. Szinte bizonyos, hogy Kircher is jelen volt a Rómában 1664 novemberében, a Collegio Romano udvarán rendezett párbajon, így véleményét, melyben értesíti Nádasdyt a távcsővek rangsorában beállt változásról, saját tapasztalatára alapozhatja. A Campani által készített 10 araszos távcsőnek egyébként még ma is vannak példányai, és a 17. század legtökéletesebb munkái közé szokták sorolni őket⁴⁸ – talán ebből kapott Nádasdy is a már nála lévő, Divini által csiszolt 10 araszos cső mellé.⁴⁹ A távcső a 17. század udvari kultúrájának egyik

⁴⁶ A párbaj történetét lásd M. L. RIGHINI BONELLI, Albert van HELDEN, *Divini and Campani: A Forgotten Chapter in the History of the Accademia del Cimento*, Supplemento agli Annali dell'Istituto e Museo di Storia della Scienza, fasc. 1, Firenze, 1981, 30–43.

⁴⁷ A vetélkedésben előbb 100 rőfnyire helyezték, egyre apróbb betűs szövegekkel (Dante, Tasso, Ariosto műveinek kezdősorai) teleírt lapokat kellett elolvasni, majd a firenzei forduló alkalmával már csak értelmetlen betűket és számokat. A lapok másolata: Albert van HELDEN, *Telescopes and Authority from Galileo to Cassini*, *Osiris*, 2nd ser. 9(1993), 26–27.

⁴⁸ Egy példány a firenzei Museo della Storia delle Scienzeben van kiállítva: Inv. 2551.

⁴⁹ Van HELDEN, *The Telescope...*, 139. Nádasdy gondolja abból eredhetett, hogy nagyjából 1645-re külön irányba indult el a csillagászati távcső és a földi távcső fejlődése: a csillagászati csak két gyűjtőlencséből állt, a földi viszont három, négy vagy akár több gyűjtőlencséből, és komoly előnyei voltak: egyrészt akár harmincszor nagyobb látóteret tudott befogni, másrészt két erektorlencsével felszerelve álló képet adott. Nádasdy Campanitól származó látcsőve szinte bizonyosan egy objektívból, két erektorlencséből és egy okulárból állt (Albert van Helden szíves felvilágosítása). Nádasdy problémáját az okozta, hogy közeli tárgyaknál (pl. 25 méteres távolságra) a 2,2 m fókusz távolságú objektív esetén a távcső erektorlencséit és okulárját 20 cm-rel ki kellett

legfontosabb instrumentuma – ennek igazolására számtalan példát lehet hozni: Marino a 20 énekes *Adone* középpontjába helyezi Galileo és a távcső elogiumát (X, 39–45),⁵⁰ Kircher rendtársa, Jakob Balde pedig az egész Európát megmozgató 1654-es napfogyatkozás kapcsán átfogó társadalmi szatírát ír *Tubus Satyricus* (München, 1662) címmel. Balde, annak ellenére, hogy ő is jezsuita, itt egy olyan megfigyelési láncot parodizál, melyet Kircher is szervezett napfogyatkozások kapcsán (1645) az európai jezsuita kollégiumok hálózata révén.⁵¹

A magyarországi levélírók második csoportját Kircher jezsuita kapcsolathálózata alkotja. Az előbb említett napfogyatkozás-megfigyeléshez hasonló információs láncot Kircher a későbbiekben is szervezett – *Musaeum Kircherianum* pedig nagyrészt az ilyen adományok révén bővült európai és misszionárius jezsuiták révén egzotikus tárgyakkal. *Mundus subterraneus* előkészítésére (melynek tervét már 1656-ban közhírré tette az *Iter exstaticum*-ban) 1659-ben egész Európába körlevelet írt a bányászattal kapcsolatban: ez 19 kérdésből állt, melyek nagyrészt a bányászott ércekre, elválasztásukra, a földalatti vizekre, élőlényekre és a földalatti démonokra-barlangi törpékre vonatkoztak. Részletes választ kevés helyről kapott, de az egyik ezek közül Nagyszombat volt. Andreas Schaffer atya előbb Besztercebányáról (10. melléklet), majd áthelyezése után Nagyszombatról írt levelei szerint továbbküldte a kérdőívet a felső-magyarországi bányavárosokbéli bányamestereknek, és két továbbra is ott maradt jezsuita segítségével (Georg Weber Selmecebányáról, Jakob Weltin pedig Besztercebányáról, a környékbeli Ranitbányáról) megszerezte tételes válaszaikat.⁵² Schaffer atya az informátorok kapcsán megjegyzi, hogy közülük csak az egyik katolikus, ezért a többi válaszadó nevét el lehetne hallgatni, annak ellenére, hogy a protestánsok is segítőkészek mutatkoztak. A selmecebányai bányának az olvasztási eljárásait írta le részletesen a helyi bányafelügyelő,⁵³ Ranitbányán pedig a vízkiemelési eljárásokat jegyezték le.⁵⁴ Mindkét leírás német nyelvű, mint Schaffer atya mondja, de nyelvüket még egy német se értheti a szakkifejezések

húzni hátrafelé, és utána élesre állítani az okulárt, de ez valamiért gondot okozott. (Itt köszönöm meg Giuseppe Molesini professzor – Istituto Nazionale di Ottica, Firenze – részletes felvilágosítását Campani távcsöveiről és Nádasdy problémájáról.)

⁵⁰ Lásd még Paul HAZARD, *The European Mind: The Critical Years, 1680–1715*, New York, 1990 (1935), 307.

⁵¹ Még a ciszterci Juan Caramuel Lobkowitz is írt számára beszámolót: APUG, ms. 557, 26bis2–34r. A többit is lásd ugyanebben a kötetben.

⁵² Schaffer levelei Kircherhez az archívumban: Besztercebánya, 1659. július 19. (APUG, ms. 567, 115r–v, lásd a 10. mellékletben); Besztercebánya, 1659. október 6. (APUG, ms. 559, 133r–v); Nagyszombat, 1659. december 21. (APUG, ms. 559, 134r–v); Nagyszombat, 1660. február 19. (APUG, ms. 558, 35r–v); Nagyszombat, 1660. március 19. (APUG, ms. 558, 51r–v); Nagyszombat, 1660. április 1. (APUG, ms. 558, 50r–v); Nagyszombat, 1660. április 25. (APUG, ms. 559, 137r–v, lásd a 11. mellékletben); Nagyszombat, 1660. július 8. (APUG, ms. 559, 132r–v); Hantlau, 1661. május 20. (APUG, ms. 558, 37r–v).

⁵³ A kérdésekre adott válaszok: APUG, ms. 565, 108r–115v. A jegyzék végén, az aláírások mellé Schaffer odaírta, ki milyen felekezetű (115r). Az olvasztási eljárások: APUG, ms. 558, 45r–46v (Schmöltz Process bey Ihrer Maytt. Hütte Werke in Schembnitz). Róluk lásd még WENZEL Gusztáv, *Magyarország bányászatának kritikai története*, Bp., 1880, 270.

⁵⁴ APUG, ms. 565, 116r–116v. Philippus Bernardus a Prun leírása, aki „Caesareae Maiestatis ferrofodinarum Vngariae in Ronit supra Neosolium Praefectus.” Ez a leírás nem jelent meg nyomtatásban.

miatt. Leveleihez Schaffer nyelvi magyarázatokat és ásványokat is mellékel, katalógussal arról, hogy melyikből milyen fémeket lehet kiválasztani – ezek talán még ma is megvannak a *Musaeumban*. Kircher méltatta is Schaffert mint legfőbb informátorát a kérdésről a *Mundus subterraneusban*, és a bányászatról szóló 10. könyv 3. szekcióját szinte teljes egészében a magyarországi bányáknak szentelte, a selmeci bányaszakértők, Johann Schapellmann besztercebányai (*Herregrund*) és Georg Schultz selmeci bányafelügyelő válaszait meg is jelentette latinul Kircher, a Schaffer által küldött ásványok leírásával együtt.⁵⁵ A leírások alapján azonban Kircher több kérdése megválaszolatlanul maradt: Schaffer egy hosszú levélben adott választ mindre, emiatt ezt a levelét Kircher meg is jelentette a *Mundus subterraneus* 1678-as második kiadásában.⁵⁶ Schaffer a bányákban lakó törpék kérdésében is szakértőnek mutatkozott: mivel az összes magyarországi válaszadó látott már bányatörpét, megpróbálta kikutatni a jelenség okát, de sajnos ezt az írását Kircher nem közli, a levél eredetije pedig nem maradt fenn.⁵⁷ Kircher érdeklődését főleg a selmeci bányai leírás keltette fel, mert mint Schaffer atya közli, az olvasztási eljárások: hogy miként választják el az aranyat az ezüستől, az ezüstoldatból miként választják ki a fémeket, bányatitkok. Schaffer atya a természet magyarországi csodáinak ismertetése közben megemlíti egy érdekes epizódot: 1660. április 25-i levele szerint (lásd a 11. mellékletet) Lippay és Szelepcsényi érsek, több kanonokkal együtt meglátogatta őt nagyszombati szobájában, az után kíváncsiskodva, hogy milyen ügyben levelezik a híres Kircherrel. Miután megmutatta Kircher leveleit nekik, azok közösen arra jutottak, hogy Kirchernek mindenképp el kell jönnie személyesen Magyarországra két-három hónapra, ha a levelekben leírtakat meg akarja vizsgálni, ezzel is nőne szegény országunk fénye.⁵⁸ Ennek a látogatásnak az esélye természetesen igen csekély volt, hiszen a 17. században jeles tudós ritkán adta fejét olyan utazásra, mely a *respublica litteraria* perifériájára vitte volna, Magyarországot pedig egyértelműen oda tartozott.⁵⁹

⁵⁵ A. KIRCHER *Mundus subterraneus*, II, Amsterdam, 1665, 183–190 (RMK III, 6483).

⁵⁶ Talán éppen ezért hiányzik az archívumból. A dátum és hely nélküli levelet lásd KIRCHER, *Mundus subterraneus*, II, Amsterdam, 1678, 233–234 (RMK III, 6727).

⁵⁷ *Mundus subterraneus*, VIII. könyv, IV. fejezet, *i. m.*, 124. A felső-magyarországi Georg Schultz szerint a törpék két-három éves gyerekek látszanak, lámpással a kezükben, és ígéretes kincseket jelent megjelenésük; Philipp Bernard a Prun szerint kövekkel dobálják a bányászokat, és aki beszél róluk, hamarosan meghal, ezért nem szívesen szólnak róluk. Costantino Fabrizi, aki 1666-ban a bányavárosok orvosa lett, de Kirchert ismerte Rómából, már a *Mundus* megjelenése után figyelmezteti az atyát, hogy a helyi bányafőnök szerint ezek a történetek csak egyszerű bányászok kitalált meséi: a levél aláírói „hanno creduto alla semplice informatione de'lauranti delle minere, li quali facilmente s'imaginono una cosa finta per vera.” (Selmeci bánya, 1666. december 10., APUG, ms. 563, 33r–34v.)

⁵⁸ Schaffer már korábbi, 1665. április 1-jei levelében is meghívta Kirchert: „puto, quod RVa aliqua mirabitur, et occasionem habebit in laudes Hungariae mirabilium rerum feracis excurrendi. Dolendum est unice tam egregium regnum adeo et Turcica tyrannide et omnigenarum haereseon, quae fere in toto orbe reperiuntur, colluie tam turpiter dilacerari, defaedari, et in nihilum prope redigi. O utinam RVa saltem per unum mensem hic esset, Concederent non dubito superiores, ut possem cum RVa ad montanas ciuitates excurrere...” Mellesleg Kircher már fentebb idézet 1656. december 1-jei, Lippayhoz szóló levelében arra kéri a primást, hogy segítsen magyarországi anyagot gyűjteni a *Mundus subterraneushoz*, de Lippay erre valószínűleg nem reagált.

⁵⁹ Sok példával lásd Françoise WAQUET, *L'espace de la République des Lettres = Commercium litterarium, 1600–1750*, éd. H. BOTS, F. WAQUET, Amsterdam, 1994, 183.

A történet érdekes folytatása, hogy Kircher könyvének megjelenése után, részben az ott leírt újdonságok miatt a Royal Society megbízott egy meg nem nevezett, Angliában tanuló erdélyi fiatalot, hogy szerezzen mintát a Magyarországon bányászott ásványokból, főképp antimónból, aranyból, és tudósítson néhány dolgról, például, hogy igaz-e az aranylevelű fák (más formában az aranyat termő tokaji szőlő) legendája. A huszonegy, mindenre kiterjedő kérdéssort a korabeli magyarországi viszonyok közt nehéz lehetett megválaszolni, talán ezért se hallunk később erről a kutatásról.⁶⁰

Talán Schaffer levelezésének híre terjedhetett el Nagyszombatban, mert néhány nap múlva, 1660. április 29-én, egy másik jezsuita tanár, Johann Misch kereste fel levelével Kirchert. Ő már tudósként mutatkozik be: először szabadkozik, hogy ismeretlenül ilyen kérdésekkel tör rá, de olvasta (nyilván az *Iter exstaticumban*), hogy Kircher a *Mundus subterraneust* tervezi, és reméli, hogy abban kétségeire majd valamilyen választ kap: neki egy bajor egyszer Zágrábban megmutatta, hogy kell „kovácsolható” *mercuriust*⁶¹ előállítani, sőt egyszer saját magának is sikerült, de nem figyelt eléggé, és azóta hiába ír bárhová, senki se tud válaszolni kérdéseire (mint írja, ő is próbálkozott a bányavidék olvasztóival, Besztercebányán). A szilárd *mercurius* előállítása eddig csak egyszer sikerült neki, de akkor szerinte szolgája távollétében belekevert valamit. Szándéka nem öncélú, állítása szerint a jezsuiták pozsonyi kórházának orvosa egy higanyból készített gyűrűvel óvta magát pestisjárvány idején (ez Kircher számára is érdekes lehetett, hiszen ő is írt értekezést a pestis okairól). Következő, szintén 1660-ból származó levelében pedig egy négyéves szivárvány leírását adja, melyet egy katonai táborban láttak a mechelburgi grófságban. Misch tájékozott fizikusnak látszik levelében, sok, jelentős részben paracelziánus szakirodalmat idéz a *mercurius*fixálással kapcsolatban (Andreas Libavius, Oswald Croll, Matthias Untzer, Daniel Sennert stb.), mely a paracelsusi alkímia egyik alapművelete⁶² – és más forrásból tudjuk, hogy benne tisztelhetjük a nagyszombati kalendárium első, *Astrophilus* álnevű szerkesztőjét, aki Kircherről odaadással emlékezik meg fiziognómiai munkájában is, és talán ő végezte 1661-ben az első dokumentált magyarországi távcsöves megfigyelést.⁶³

A harmadik, és talán a legnevesebb, de legkevésbé Magyarországhoz köthető levelező Johannes Grueber volt. Grueber Linzben született, belépett a jezsuita rendbe, tanulmányait is a rend szokásainak megfelelően folytatta, de sikerült neki az, amire szinte min-

⁶⁰ *Inquiries for Hungary and Transylvania ... lately recommended to a studious and inquisitive Transylvanian, who from London returned to his country, and promised to procure good Answers to the following particulars*, Philosophical Transactions of the Royal Society, 3(1667), 467–469.

⁶¹ A fogalom a higany mindenütt jelenlévő lelkét jelenti, a három paracelsusi princípium egyikét, ezért inkább nem fordítom le. Lásd SZATHMÁRY, *i. m.*, 530. Már a Rimaynak tulajdonított 1608. évi pasquillusban is Thurzó Kristóf pokolra kerül miatta: „Uram Thurzo Christoph, miczoda az Mise / Mint mercuriommal megtöltött szelente, / Hidgyed hogy keserves leszen az gyümölcsze, / Tudodé szamodra gyult föl egy kemence.” RMKT XVII/1, 94. sz., 10. vsz. (393).

⁶² Gróf Forgách Ádámnak is sikerült ez állítólag, és leírásával is rendelkezünk: SZATHMÁRY, *i. m.*, 355–359.

⁶³ Lásd *Speculum Physiognomicum*, Nagyszombat, 1662, 8–9, 57 (RMK II, 997); *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Természettudományi Karának története*, szerk. PRISZTER Szaniszló, Bp., 1991, 57. Munkásságáról lásd tanulmányomat: *Johann Misch Astrophilus Nagyszombatban*, MKSz, 2005/2.

den jezsuita vágyott a korban: missziós útra indulhatott, amikor Goswin Nickel, a rend generálisa 1655-ben megbízta egy társával együtt, hogy keressen szárazföldi utat Kína és Európa között. 1656-ban indultak el, de Pekingbe csak 1659-ben értek, nagyrészt tengeri úton, olasz és angol hajókkal. Itt egy évig Adam Schall atyát, a kínai császár kegyeltjét és udvari asztronómusát segítette Grueber festőként és rajzolóként, majd 1661 áprilisában egy új útítárral vágott neki az Európába vezető szárazföldi útnak. A politikai körülmények folytán ismét letértek az északi útról, ezúttal Tibet felé, és emiatt Grueber lett az első európai, aki látta Lhászá-t és a Potala-palotát. Útjáról nem csak feljegyzéseket, hanem rajzokat is készített, melyeket 1664-es visszatérése után Kircher hasznosított *China illustrata* című munkájában.⁶⁴ Alighogy visszatért, már 1664 végén újból Moszkva felé indult el, az északi utat keresve, de innen, valószínűleg a kínai kereskedelmi monopóliumát féltő és a rendet anyagilag támogató portugál király nyomására visszarendelték. 1665-ben Leslie gróffal diplomáciai kiküldetésbe ment Konstantinápolyba, de ott egészsége leromlott, és 1666-ban visszatért Itáliába. Minden bizonnyal ehhez az időszakhoz köthető az a rövid versezete, melyet Zrínyi Miklós dicséretére írt, és a Forstall-féle *Stemmatographiában* maradt fenn.⁶⁵ Rendi *elogiuma* szerint Magyarországot mint missziós állomást saját maga választotta,⁶⁶ bár életének kutatói azóta is nehezen értik, hogy a kínaiul, portugálul, olaszul, héberül, ógörögül tudó, matematikát tanító szerzetest a rend Magyarországon hagyta téríteni. 1666 és 1668 között tábori „káplán” volt a magyarországi császári sereg mellett Erdélyben,⁶⁷ ezután Nagyszombatban és

⁶⁴ Életéről alapvető Cornelius WESSELS S. I., *Early Jesuit Travellers in Central Asia 1603–1721*, Hága, 1924, 164–204; Cornelius WESSELS S. I., *New Documents Relating to the Journey of Fr. John Grueber*, AHSJ, 9(1940), 280–302 (jelentése útjáról a rend számára). Lásd még Bruno ZIMMEL, *J. Grueber in Lhasa: Ein Österreicher als erster Europäer in der Stadt der Dalai-Lama*, Bécs, 1953; Gerhard F. STRASSER, *Tibet im 17. Jahrhundert: Johannes Grueber, S. J., seine Reisebeschreibungen und die Frage ihrer Veröffentlichung*, Daphnis, 24(1995), 375–400; Grueber leírásainak és néhány levelének német fordítása: Johannes GRUEBER, *Als Kundschafter des Papstes nach China, 1656–1664: Die erste Durchquerung Tibets*, Hrsg. Franz BRAUMANN, Stuttgart, 1985.

⁶⁵ SZÉCHY Károly, *Zrínyi Miklós*, I–V, Bp., 1896–1902, II, 41. A nagy utazó természetesen azt hirdeti, hogy Zrínyi híre Ázsia határait is el fog jutni.

⁶⁶ *Elogium Patris Joannis Grueber*, ELTE EK, Ms. Ab 145, 504–505: „Redire idcirco cum eadem legatione Lesleana coactus in prouinciam et elegit pro statione Vngariam, in cuius arduis tantummodo missionibus ad supremum usque vitae anhelitum laborare desiderauit, et laborauit omnino strenue annis 14, eaque spiritus Apostolici intensione, atque molestiarum constanti tolerantia quam heroice exercuit per nouennium in Chinis, et Europaeis, Asiaticisque itineribus aerumnosissimis et copiosissimis”. Az *elogium* meglehetősen kései, csak 1683. március 17-én kelt Kassáról (ennek rövidített változata található meg a *Provinciae Austriae Necrologiában*, 937–938; kiadta WESSELS, *i. m.*, 338). A sárospataki *Historia domesticában* egy másik, meglehetősen rossz stílusú, Grueber utolsó napjait leíró, korábbi *elogium* szerepel. Hrabovszky atya, a kassai *elogium* szerzője minden bizonnyal Kircher Grueberhez írt, elveszett leveleiből idéz, amikor azt mondja, hogy a rend jeles tagjai levélben fejezték ki nagyrabecsülésüket Grueber iránt: „non nec virorum grauissimorum datis ad P. Joannem tum Romae existentem litteris haec perscripsit, et primo illius iter nunquam ab ullo tentatum laudauit, deinde subnexuit: non ego arbitror in uniuersa societate nostra hominem uixisse qui maiora fecisset itinera. Alia demum eidem eadem inscripta epistola confirmauit allegata, Dum scripsit: nullus e societate hucusque maiora terra marique itinera quam reuerentia uestra confecit.” Ezek a levélidézetek arra utalnak, hogy Grueber sokat keresett hagyatéka a kassai kollégiumba kerülhetett.

⁶⁷ Lásd a 12. mellékletet és WESSELS, *i. m.*, 167.

Győrben tartózkodott, majd 1673-tól élete végéig, 1680-ig Sárospatakon térített a jezsuiták apró, mindössze 4 fős, és állandó támadásoknak kitett rezidenciáján.⁶⁸ Első Magyarországról keltezett levelét 1668. szeptember 20-án küldi Kirchnernek Nagyszombatból, és ezt hat másik követi ugyanonnan. Régi barátságukon kívül mindegyiknek a fő témája Grueber feljegyzéseinek és rajzainak kiadása. Bár a viszony Grueber elveszett naplói és Kircher *China illustratája* között nincs tisztázva, úgy tűnik, Grueber 1666-ban Kirchnernél hagyta jegyzeteinek s rajzainak egy részét. Kircher nem mindent értett meg belőlük, Gruebert azonban nem tudta elérni, amíg az tábori misszió volt. Így a *China illustrata* sok téves és Grueber ellenére való információval jelent meg 1667-ben; az osztrák jezsuita panaszkodik is emiatt egy levelében. A holland rézmetsző például a kínai császár kezébe pálcát, mellé pedig egy kutyát rajzolt, ami Kínában borzasztó sérítésnek számítana – nyilván szándékosan követték el ezt a bűntényt az eretnek hollandok; nem is ajánlja Grueber, hogy így küldjék ki a művet Kínába.⁶⁹ Grueber ezután folyamatosan tervezte jegyzeteinek önálló megjelentetését, de – talán betegsége miatt – erről végül letejt.⁷⁰ Magyarországi leveleiben nagyrészt Kirchnernek küld jókívánságokat, karácsonyi ajándékokat köszön meg, tervezi műve megjelentetését, illetve tesz néhány megjegyzést térítői munkájáról, például hogy az eretneknek itt Magyarországon rosszabbak, mint Kínában a boncok és a jógik. Megemlíti, hogy két év alatt 40 lelket sikerült megtérítenie, köztük 16 sárospataki anabaptista családot. Nagyszombatban sikerült a helyi orvossal, Georg Schaidenpergerrel is barátságot kötnie, hivatkozik is rá egyik levelében, és a saját leveléhez csatolja barátját.⁷¹

A barát, Georg Schaidenperger levelei önálló tanulmány tárgyául szolgálhatnának. Schaidenpergert 1666-ban ugyanaz a felháborodás vezette a levélíráshoz, amely a *Mundus subterraneus* megjelenését Bécsben követte (lásd a 18. lábjegyzetet). Kircher támogatói és olvasói köre izlésének és véleményének nem felelt meg a *transmutatio*, az elemek átváltoztathatóságának (tehát tulajdonképp az aranycsinálásnak) a tagadása és Paracelsus tanainak eretnekként való megbélyegzése, elutasítása. Schaidenperger mindhárom levelét annak szenteli, hogy Kirchert meggyőzze arról, hogy Paracelsus, bár könyvei

⁶⁸ Wessels nem talált róla 1671 után információt, csak halálának időpontját (*i. m.*, 201). A *Historia Domestica residentiae S. N. Patakiensis ab A. 1663. usque ad Annum 1753 (Pro Annis residentiae Patakiensis 1663)* (ELTE EK, Ms. Ab 95/1, 73–84) szerint Grueber végig német hitszónok volt, és ő viselte lelki gondját az anabaptistáknak. A térítés nehezen haladhatott, 1673-ban mindössze négy anabaptista tért meg. Ugyanebben az évben két feleséget beszéltek le férjük megmérgezéséről, elvettek több mágikus írást, amulettet, és helyettük szent tárgyakat adtak. Két házból kiűzték az ördögöt Szt. Ignác és Xavéri Szt. Ferenc képével, egy lánynak pedig, akit kísértet gyötört, a gyónás után viaszbárnyat akasztottak a nyakába, és így szabadult meg az ördögtől (*uo.*, 73–74). A korabeli sárospataki viszonyokról lásd PÉTER Katalin, *Papok és nemesek*, Bp., 1995.

⁶⁹ Nagyszombat, 1670. március 17. APUG, ms. 559, 79r–v (lásd a 13. mellékletben); WESSELS, *i. m.*, 169.

⁷⁰ A sárospataki *elogium* szerint lebénult és már másfél éve csak a hátán tudott feküdni: „fere sesqui altero anno paralyisi laborabat, uno semper situ Dorsi iacere cogebatur”, *Historia Domestica...*, EK, Ms. Ab 95/1, 84.

⁷¹ Nagyszombat, 1669. december 6. APUG, ms. 559, 55r–v: „mitto hisce inclusas mei maximi hic Tyrnaviae Patroni e amici nostri Domini Medici, qui nec mecum nec cum Vra Rua bene contentus est, quod tam parui faciamus Paracelsum, ego saepius ob hoc cum illo congregior.” Wessels ezt a Grueber-levelét nem idézi.

indexen vannak, mégis olvasásra érdemes, és Németország talán legbölcsebb fia volt.⁷² De hosszú oldalakra nyúló érvelésébe ő is beszótt néhány érdekességet, amellyel Kirchernek kívánt kedveskedni. A *transmutatio* védelmében említi Johann Misch, akinek Schaidenperger szerint sikerült *mercuriust* szilárdítania – épp attól a szolgáltól hallotta, aki Misch fenti levele szerint belekevert valamit a *mercuriusba*. A természet csodái közé és így Kircher érdeklődési körébe az is beletartozik, hogy a halak is hallanak: mi sem bizonyítja ezt jobban, mint hogy Zrínyi téli hadjárata idején a balatoni halak elmenekültek a déli partról a csatazaj elől, emiatt máshol nagyon könnyű volt halat fogni.⁷³ Schaidenperger, aki független orvos, a jezsuitákhoz képest merészen ír Kircher atyának. Első levelében annak bizonyítására, hogy ha egy kísérlet elsőre nem sikerül, nem biztos, hogy egyúttal rossz is, pimaszul épp Lippay György érsek esetét idézi Kircher egyik könyvével: „Mert nem kell mindjárt csalónak nevezni azt, akinek az írásai homályosak, vagy a kísérlet a leírás alapján nem úgy sikerül, ahogy kellene. Hiszen a nemrég elhunyt nemzeti és főtisztelendő esztergomi érsek úr orvosa, Gabrieli úr is, aki pedig sok éves pirotechnikai gyakorlattal rendelkezett, a szemem láttára próbálta meg előállítani azt a koralltinktúrát, amelyik a *Mundus subterraneus* 12. könyvének 5. szekciójában, az 1. rész 7. fejezet 7. kánonjában van leírva. Hát csaló-e a szerző, csak azért, mert a kísérlet nem sikerült? Szó sincs róla! Ezért óvatosan kell ítéletet alkotnunk, különösen, hogyha egy halottnak a hírnevéről van szó.”⁷⁴ Második és harmadik levelében azonban már óvatosabb (nyilván Kircher válaszlevelében felemlítette az eretnység vádját és az indexet), Schaidenperger szoros kapcsolata a nagyszombati jezsuitákkal nem tette lehetővé, hogy komolyan szembeszegüljön Kircher állításaival, de véleményét se változtatta meg a bécsi udvar alkímiapártiságának biztos tudatában.⁷⁵

Az udvari tudományos világgal párhuzamosan működő jezsuita hálózat tagjai természetesen szintén nem egyenrangúak: ahogy az udvariban Kircher játssza az alárendelt szerepet, a jezsuita rendszerben viszont egyértelműen ő a tekintély. Ez kivehető Grueber

⁷² Érvei természetesen nem eredetiek, nagyrészt a század első felének vitáiból meríti őket: lásd A. G. DEBUS, *Guintherius, Libavius and Sennert: The Chemical Compromise in Early Modern Medicine = Science, Medicine and Society: Essays to Honor Walter Pagel*, ed. A. G. DEBUS, New York, 1972, I, 151–165.

⁷³ Nagyszombat, 1667. március 31. APUG, ms. 558, 113r–114v.

⁷⁴ Nagyszombat, 1666. december 12. „Itaque non statim Impostor nominandus est, cuius scripta sunt obscura uel secundum ea labores non ad uotum succedunt. Sic namque Illmi et Rndissimi Archiepiscopi Strigoniensis proxime defuncti Medicus D. D. Gabrieli in pyrotechnia a multis annis exercitatus me spectante conabatur praeprare tincturam Corallorum in Mundi subterranej Lib. 12. S. 5. P. 1. C. 7. Can. 7. descriptam, quae cum non successerit, Authore inter impostores numerandus est? absit. Sic in iudicando cautela opus est, praecipue si de fama licet etiam demortui agatur.” APUG, ms. 562, 163v. A szóban forgó fejezetben Kircher azt tárgyalja, hogy a mézsvázás élőlények (korallok, gyöngyök, kagylók) kemény burkát miképp lehet folyékonyra oldani, és „koralltinktúrát” előállítani. Ez Schaidenperger szerint Lippay orvosának nem sikerült. A kísérlet fontosságát a fossziliák vitatott státusza (szerves vagy szervetlen anyag?) adta. Lásd FINDLEN, *Possessing Nature*, i. m., 235–237.

⁷⁵ Harmadik levelét a jezsuita Grueber atya leveléhez csatolva küldi el (Nagyszombat, 1669. december 6. APUG, ms. 559, 204r–205v). Bécsi kapcsolatairól tanúskodik, hogy J. J. Becher, I. Lipót főalkimistája említést tesz róla egy kéziratában (ÖNB, cod. lat. 11472, 53r; lásd R. J. W. EVANS, i. m., 373), és hogy közreműködőként feltűnik III. Ferdinánd udvari orvosának, Wolfgang Höefernek *Hercules Medicus* (Bécs, 1657) című orvosi kézikönyvében.

leveleinek alázatosságából, abból, hogy roppant hálásnak mutatkozik azért, hogy Kircher egyáltalán megemlítette nevét a *China illustratában* (annak ellenére, hogy nagy része Grueber gyűjtésén alapszik), de legjobban talán Andreas Schaffer egyik levelének hasonlata szemlélteti a rangkülönbséget és a két rendszer közti hasonlóságot: „Csekély az, amivel én, mint sajátommal szolgálni tudok tisztelendő atyámnak, én egy kis kavics vagyok a sodró patakban, atyám a patak.”⁷⁶ Ehhez közeli hasonlattal szemlélteti Torquato Tasso az udvari ember és a fejedelem viszonyát az udvari világban: „az udvari ember létcélja a fejedelem jó hírneve és tisztessége, amelytől úgy származik a sajátja, mint patak a forrásból.”⁷⁷

A harmadik csoportot a zárt rendszereken kívül maradtak alkotják; azok, akiknek nincs udvari vagy jezsuita kötődésük Kircherhez: vagy hírneve és a *respublica litterariában* elfoglalt helye miatt próbálnak vele ismeretségbe kerülni és levelet szerezni tőle, vagy enciklopédikus műveivel kapcsolatban tesznek fel figyelmüket felkeltő kérdéseket. A pozsonyi Daniel Wilhelm Moller 1670-ben keresi fel levelével, elnézést kér merészségéért, és néhány gratuláló sor után közli, hogy ha Rómába valaha eljutna, szívesen meglátogatná. Moller a pozsonyi gimnázium alrektora 1669-től, majd altdorfi professzor lett, s számtalan művet írt: Szinnyei szerint Kirchert már 1667-ben felkereste Rómában.⁷⁸ (Az ifjú Leibniz is Molleréhez hasonló inszinuáló levéllel kereste meg Kirchert.) Georg Geiler, aki jezsuita térítő volt Varasdon, 1678. október 25-én kelt levelében már többet akar Kirchertől: leírja, hogy néhány éve hozzájuk érkezett Michael Zenker Lübeckből, aki feltalálta a gyümölcsök és a gabona tartósítását. A Zrínyiek szigetén (insula Zriniana, Muraköz) telepedett le, de senkinek sem hajlandó elmondani a titkot, mert Hamburgban már becsapták egyszer. Bécsbe csodás frissességű gyümölcsöket küldött legutóbb a császárhoz, de még neki sem hajlandó kiadni a titkot, csak a Pápának – megfelelő anyagi juttatásért. Geiler Kirchert arra kérte, hogy közvetítsen a Pápa felé. Sem Geilerről, sem Zenkerről eddig nem találtam további adatot, de nem hiszem, hogy az idős Kircher válaszolt volna.⁷⁹

Nádasdy mellett még két főnemesünk írt leveleket Kircher atyának: az egyik Erdődy Antal Kristóf, akiről nem sokat tudunk, eltekintve attól, hogy 1651-ben született, a bécsi egyetemen tanult 1667-ig, 1672-ben feleségül vette Pálffy Máriát, 1681-ben tárnokmester lett, 1704-ben pedig meghalt.⁸⁰ Firenzéből írt dátum nélküli levelében egy gyógyfüvet

⁷⁶ „Quoad meum peculium etiam RVae libentissime inseruiam, exiguum est, ego riuulus, fons RVa, ego lapillus ex torrente, RVa torrens...” (Nagyszombat, 1660. február 19. APUG, ms. 558, 35r.)

⁷⁷ „...percioc'h'il cortigiano ha per fine la riputazione e l'onore del principe, dal qual si deriva il proprio come rivo da fonte.” Torquato TASSO, *Il Malpiglio o vero della corte* = Uő., *I dialoghi*, ed. Cesare GUASTI, Firenze, 1903, III, 13.

⁷⁸ Levele: APUG, ms. 559, 96r–v. Moller az 1672–1674-es protestánsüldözések után hagyta el végleg hazáját: CZVITTINGER Dávid, *Specimen*, Frankfurt–Lipce, 1711, 257–275; TARNAI Andor, *Egy magyarországi tudós külföldön (Czvittinger és a Specimen)* = Uő., *Tanulmányok a magyarországi historia litteraria történetéből*, szerk. KECSKEMÉTI Gábor, Bp., 2004, 90–94.

⁷⁹ APUG, ms. 566, 184r; Geilerről: LUKÁCS, *Cat. prov. Austr.* II, 599.

⁸⁰ NAGY Iván, *Magyarország családai...*, IV, Pest, 1858, 68; Pótlék-kötet, 226; Margareth ROTH, *Die Promotionen und Disputationen...*, Mitteilungen des Öst. Staatsarchivs, 6(1953), 72; ifj. REISZIG Ede, *A Pálffyak = Magyarország vármegyéi és városai*, Bp., 1898, III, 712.

köszön meg Kirchernek; otthonából, Szomolányból pedig boldog új évet kíván 1671-ben.⁸¹ Mindkét levelében Kircher tanítványának („discepolo”) vallja magát, de a *Collegium Germanico–Hungaricum* hallgatói között nem találjuk nevét. Kircherrel való más kapcsolatának sem találtam nyomát; későbbi sógornőjének, Rákóczi Erzsébetnek a leveleiben is csak nemtörődősége miatt szerepel sokszor.⁸² Úgy látszik, ez a tulajdonsága ifjabb korában is jellemző volt rá, mert Grueber atya 1670. március 17-i levelében hivatkozik „Comes Ördödi”-re, aki a szűkszavú levél tanúsága szerint nem adta át Kircher üzenetét neki, amikor néhány nappal azelőtt Nagyszombatban járt, még csak fel sem kereste.⁸³

Jakusith Imre (†1692), a Trencsén megyei Oroszlánkő várának ura,⁸⁴ nem sokkal később, 1672. március 7-én írt Kirchernek: a könyvtáránál talált rá a tudós művére, nagyon megragadta a titokzatos dolgok újdonsága, és minthogy a könyv nagyon újnak tűnt neki, elkezdett kérdezősködni, hogy a szerző él-e még. Mikor megtudta, hogy igen, Wanowich (Vanoviczi) János, a pálos rend római prokurátora⁸⁵ segítségével levelet küldött Kirchernek. Itt Jakusith még nem kérdez, de második levelében már nem tudja visszatartani kíváncsiságát (Pruszká, 1672. május 28.):⁸⁶ nagyon megköszöni Kirchernek, hogy elküldte neki műveinek katalógusát. Néhány már megvolt neki közülük, de hiányzott a *Polygraphia*, az *Arca Noe*, a *Turris Babel* és a *Geometrica Practica*, és még egy-kettő, melyeket talán még ki se nyomtattak, legalábbis Jakusith nem találta, bármennyire kereste.⁸⁷ A gróf több izgalmas adalékkal és dilettáns kérdéssel próbált meg ezúttal kedveskedni Kirchernek. A *Mundus subterraneus*ban nagy csodálattal olvasta a csodás vizekről szóló (*de aquis mirabilibus*) fejezetet, és eszébe jutott, hogy Trencsén megyében, vára közelében is van két forrás, ezek közül az egyik már nem ad vizet, de a másik még igen. Ezenkívül megpróbálta megépíteni *Schottus*ból a mágneses örökmozgót, de ez sajnos nem sikerült.⁸⁸ Jakusith szomszédja, Serényi János⁸⁹ mesélte neki, hogy Rómában, a *Musaeumban* látta a minden nyelvek *Arcáját*, frigyládáját, de ezt ábrázolva még egyik

⁸¹ APUG, ms. 559, 192r–193v és ms. 560, 146r–v.

⁸² RÁKÓCZI Erzsébet *Levelei férjéhez, 1672–1707*, szerk. BENDA Borbála, VÁRKONYI Gábor, Bp., 2001, passim.

⁸³ APUG, ms. 559, 79r.

⁸⁴ NAGY Iván, *i. m.*, V, Pest, 1859, 288.

⁸⁵ Wanowichról (Vanoviczi János) lásd TŰSKÉS, *i. m.*, 110–111; *Litterae missionariorum de Hungaria et Transilvania (1572–1717)*, kiad. TÓTH István György, II, Róma–Bp., 2003, 1216, 1292.

⁸⁶ A levelek jelzetei: APUG, ms. 560, 126r–127v és 132r–133v.

⁸⁷ Már Kirchernek is szokása volt tervezett műveit készként feltüntetni bibliográfiáiban. Bár a *Pantometria Kircheriana (Geometria Practica)* már 1660-ban, a *Polygraphia nova* pedig 1663-ban megjelent, viszont az *Arca Noe* csak 1675-ben, a *Turris Babel* csak 1679-ben látott napvilágot.

⁸⁸ Itt Jakusith nyilván Kircher tanítványának, Kaspar Schottnak a *Technica curiosájára* (Würzburg, 1664) gondol, mely Kircher legérdekesebb gépezeteit és találmányait kivonatolta különböző műveiből.

⁸⁹ Serényi Polixéna volt Jakusith Imre felesége, és Polixéna testvére lehetett talán Serényi János, aki belső titkos tanácsos, cs. és kir. kamarás, altábornagy, a haditanács elnöke volt. Lásd NAGY Iván, *i. m.*, X, Pest, 1863, 159; ERNYEY József, *Oroszlánkő vára és urai = Emlékkönyv Fejérpataky László életének hatvanadik évfordulójára ünnepére*, Bp., 1917, 131. Serényi Pálról, aki talán rokonuk, tudjuk, hogy 1661-ben megpróbálta elvenni a trencsényi jezsuiták egy birtokát, lásd *Historia collegii Societatis Jesu Trenchiniensis*, ELTE EK, Ms. Ab 114, 49r–v.

könyvében se találta meg, kéri, hogy küldje el rajzát. Jakusith ezután egy igazi kísértet-históriával lepi meg Kirchert: a kastélyában van egy kovácsolás-szerű hang, főként mielőtt meghal valaki. A gróf hűgával is megesett, hogy ugyanezt a zajt hallotta az ágyánál, melyet morvával *howargicek*nek⁹⁰ hívnak. Emiatt Jakusith átfúrta a falat, de nem talált semmit, viszont a fal újraépítése után már nem olyan gyakran szólt a hang, csak ha halálestet következett be, nagyjából két héttel az elhalálozás előtt.

A Jakusith név leginkább Arany János véres-befalazásos szerelmi története, a *Katalin* révén cseng ismerősen. Az ott szereplő Jakusith János unokaöccse a Kirchnernek levelet író Imre, akinek transzcendens érdeklődésén nem lepődhetünk meg: Szunyogh Katát, Imre nagynénjét, a *Katalin* címadó hőst is ördögösséggel vádolták, majd Imre unokatestvérét, Zsuzsannát is méregkeverésért fogták perbe 1662-ben. A gróf azonban literátus érdeklődését nem innen, hanem mostohaapjától, gróf Pázmány Miklóstól kaphatta, aki a kor egyik legeurópaibb és legmodernebb könyvgyűjteményével rendelkezett; Kaspar Schott idézett *Physica curiosája* is megvolt neki.⁹¹

Mint láttuk, az európai *respublica litteraria* Magyarországhoz még vékony szálakkal kapcsolódott a 17. század közepén. Két lehetőség mutatkozott a kitérésre az elszigeteltségből: az arisztokrata út jelentős anyagi ráfordításokkal vesz rá külföldi tudósokat, hogy nekik dedikált művekkel nevük és országuk ismertté váljon Európa-szerte (Lippay, Nádasdy). A másik lehetőség különféle egyedi jelenségek, kuriozitások ígérete és leírása, ezek szerzői azonban egyelőre (egészen a 18. század elejéig) nem hoznak létre önálló tudományos teljesítményt (Schaffer, Misch, Schaidenperger, Jakusith). Felesleges lenne a descartes-i vagy a newtoni tudomány eredményeit számon kérni a királyi Magyarország 17. századi tudományán, mikor az a sokkal kedvezőbb helyzetben levő és a *respublica litteraria*hoz nem csak periférikusan kapcsolódó országokban is csak nagy kétséssel jelenik meg (Habsburg-birodalom, Németország). A kora modern európai tudományosság egyik meghatározó irányának befogadása önálló teljesítmények nélkül is nagymértékű volt és teljesen egyidejű a nemzetközi élvonallal.⁹²

⁹⁰ A *howargicek* Jakusith szerint fabrellus, azaz „kis kovács”.

⁹¹ ERNYEY, i. m., 126–131; ÖTVÖS Péter, *Pázmány Miklós gróf könyvei = Klaniczay-émlékkönyv*, szerk. JANKOVICS József, Bp., 1994, 351–352.

⁹² Eddig – a 18. századi magyarországi kiadásokat nem számítva – Kircher 30 művének 96 példányát találtam a nagyobb magyarországi könyvtárakban (Budapest, Esztergom, Debrecen, Szeged, Pécs). Ezzel, azt hiszem, joggal minősíthetjük Kirchert a 17. század legelterjedtebb természettudományos szerzőjének Magyarországon. Dolgozatomban nem beszélhetek azokról a magyarországi írókról, akikre Kircher csak hatott: Szentiványi Márton (lásd SERFŐZŐ János, *Szentiványi Márton S. J. munkássága a XVII. század küzdelmeiben*, Bp., 1942, 32–33), Pósaázi János, Mazar Kristóf, Sartorius János (lásd M. ZEMPLÉN Jolán, *A magyarországi fizika története 1711-ig*, Bp., 1961, 211–214, 301), Molnár János (akinek Kircher-orientált építészeti írásaira Szentpéteri Márton hívta fel figyelmem), Kalmár György (Hegedűs Béla szíves felvilágosítása szerint); sem műveinek későbbi magyarországi népszerűségéről és kiadásairól.

*Levelek Athanasius Kircher magyar kapcsolatairól*⁹³

1. Athanasius Kircher levele Lippay Györgyhöz. Róma, 1656. december 1. Esztergom, Prímási Levéltár, Archivum Saeculare, Acta Radicalia, Classis X, No. 196. 28. csomó, f. 342. Köszöni Kircher a 200 tallér adományt az *Oedipus Aegyptiacus*ért, az *Itinerarium exstaticum*ot sajnos még a dühöngő pestis miatt nem tudta kinyomtatni, ezért nem tudja elküldeni neki. Lippay segítségét kéri a *Mundus subterraneus* anyaggyűjtéséhez, írásait neve alatt ki is adná könyvében. (A levélre Tusor Péter hívta fel figyelmemet, amit ezúttal is köszönök.)

[Címzés: –]

Celsissime Praesul S R B Princeps

Ducentorum Imperialium Regium sane munus ac animi tui magnitudine haud dispar, quod non ita pridem mihi etsi nullo meritorum meorum praeunte incitamento, in literarium subsidium mittere sibi complacuit Celsitudo uestra, fida manu accipi. quo quidem animum meum <non>⁹⁴ duntaxat uicisti, sed ita tibi deuinxisti, ut me meaque omnia tui penitus iuris aerisque ex asse feceris, tanta concepti in benignitatem tuam affectus fiducia traxisti, ut pectori meo ferreo, magneticas prorsus manus iniciisse uidearis. O si multos tales Orbis terrarum Principes exhiberet, quantis breui tempore Remp[ublicam] Lit[erari]am thesauris ditatam cerneremus! Siquidem Oedipi Aegyptiaci operis iam a bis mille annis ob insuperabiles difficultatum scopulos prorsus desperati, magni tamen Caesaris imperio, et munificentia tandem extorti experimento didici, nihil in humanis rebus, adeo difficile, arduum, impenetrabile, inuolutumque, quod a viris ingenio et uoluntatis efficacia pollentibus sufficienti animatis incitatisque Principum subsidio, non extorqueatur. Gratias itaque, celsissime princeps, Tibi pro tanto beneficentiae tuae subsidio ago, quas possum maximas, demississimas, immortales; Interim mearum partium erit, praestiti beneficij magnitudinem eo gratitudinis affectu agnoscere, ut et tota simul posteritas nonnullum a me emolumentum ex larga subsidij tui subministracione ad se dimanasse agnoscat, et gaudeat. Haeret iam hic Romae senestri paenè spacio ad iter praecinctus nouus ingenij mei partus, quod Itinerarium extaticum nuncupo, et tractat de natura, compositione, et fabrica astrorum; cuius vnum exemplar tuae celsitudini destinaram, sed nescio quibus fatis urgentibus, id inextricabilem Remoram passum ad tuam Cels[itudinem] destinatum promoueri non potuit, omnibus in Germaniam aditis ob luis saeuitem interclusis, suspensoque omni humanae negotiationis commercio; Satagam tamen ut ijs reclusis propediem tuae Celsitudini id transmittatur. Totus modò Operi quod Mundus Subterraneus intitulatur, insudo, ad quod locupletandum si V. C. nonnihil suppeditare dignabitur argumenti, ex ijs naturae, quibus Hungaria abundat, miraculis, id totum sub glorioso nominis tui titulo me editurum polliceor. Vale praesulum norma necnon Imperij Hungariaeque decus immortale.

Romae I dec. 1656.

⁹³ Az átírás során a Reverentia Vestra különböző esetű alakjainak megtartottam R. V. rövidítését.

⁹⁴ Felülírva, az eredeti szó olvashatatlan.

Celsitud[i]ni V[est]rae seruus hum[i][li]mus et deditiss[imus]
Athanasius Kircher

2. Nádasdy Ferenc Athanasius Kircherhez, Seibersdorf, 1658. június 22. APUG, ms. 556, 322r. Jelzi, hogy Trinkel atya által kézhez fogja kapni a Kircher által neki küldött könyveket, amelyeket nagy becsben tart; háláját kész kifejezni bárminemű segítséggel.

[Címzés: –]

Admodum Reverende in Christo Pater Domine observandissime

Admodum Reverendae Vestrae Paternitatis de 11 Maij Anni praesentis ad me exaratas gratissimas litteras, prout tres ultimos eius Romae editos libros per Reverendum Patrem Trinkelium recipiendos intellexi, gratias refero humanissimas, pro singulari eius in me affectu, de quo etsi nunquam dubitaverim, uberius tamen pro praesenti contestatum summe laetor, Admodum Reverendam Vestram Paternitatem assecurando libros hos prout doctrina subtilissima plenos, et omni aestimatione maiores esse non dubito, ita gratissimo quoque animo et affectu a me suscipiendos, et posthac habendos esse, quos ut et alii promissi sequantur, Deus hunc cui parem hodie non dedit Mundo diu conservet, et dum non deero Admodum Reverendae Paternitati Vestrae pro gratitudinis exigentia mea quoque subministrare subsidia, qui ad exhibenda et alia obsequia gratus semper maneo. Datum ex castro Szaybersdorff die 22 Junii 1658.

Admodum Reverendae Paternitatis Amicus addictissimus et ad servitia paratus Comes de Nadasd

3. Nádasdy Ferenc Athanasius Kircherhez, Pottendorf, 1665. május 31. APUG, ms. 562, f. 146r–147v. Nádasdy szabadkozik megkésett levele miatt, de Pozsonyba kellett utaznia, majd érdeklődik, hogy milyen költségek várhatók a neki ajánlandó könyvvel kapcsolatban.

[Címzés:] Admodum Reuerendo in Christo Patri Athanasio Kirchero Societatis Jesu Sacerdoti & Patri in Christo obseruandissimo Romae.

Admodum Reverende in Christo Pater observandissime

Quod post felicem reditum in prius Reverendae Paternitati Vestrae insinuari non potuerim, veniam dabit, ubi enim ad propria rediui fesso corpori quietem ominatus fuisset. Ad binas Suae Maiestatis adhortationes 21 Praesentis tertio post reditum die Ponium ire debebam, unde 25 rediui his diebus respirium capere incoepi. Interim in declarati in me Reverendae Paternitatis Vestrae affectus nimirum quiescam, indignum putabam. Quare hisce in favorem ejusdem me revoco, et Librum mihi dedicandum in quibus terminis hereat intimandum expecto, quidquid fuerit expensarum in editione ejusdem erogatum persoluturus. In reliquo Reverendam Paternitatem Vestram felicissime valere desidero. In Arce mea Pottendorff die 31 Maij 1665.

Admodum Reverendae in Christo Paternitatis Vestrae Addictissimus Comes de Nadasd

4. Nádasdy Ferenc Athanasius Kircherhez, Pottendorf, 1665. július 20. APUG, ms. 555, f. 147r–148v. Kézhez kapta a *Mundus subterraneus* köteteit, egyben a neki ajánlandó *Numerorum mysteria* kötethez küldi a saját teljes nemesi címét. Arcképet nem tud küldeni, mert festője elment. Szent Mihály napja után bécsi házába belga nyomdász fog fogadni, akinél Kircher is nyomtathat.

[Címzés:] Admodum Reuerendo in Christo Patrj Athanasio Kirchero Societatis JESU Patri in Christo obseruandissimo Romae.

Admodum Reverende in Christo Pater observandissime

Recte dum humanissimas Reverendae Paternitatis Vestrae Literas Die 20 Junij emanatas accepissem opus Mundi subterranei Belgio recepi. Opus certe prodigiosum et aeterna memoria dignum quod Compactori introligandum committens vix expecto ut lectione eiusdem quantotius oblectarj possim. Commendo Librum de numerorum mysterijs mihi dedicandum hic Titulum meum iuxta placitum Reverendae Paternitatis Vestrae includo. Effigiem meam in fronte libri apponendam defectu Pictoris quem iam ad Latus non habeo transmittere non potuj, dabo tamen operam ut hac in Parte quoque intentioni Reverendae Paternitatis vestrae satisfiat. Post festum Sancti Michaelis in domo mea Viennensi Typographum jntertenturus sum hominem in Belgio edoctum qui proutj in Belgio ad similia opera Typo mandanda sese mihi obtulit cuius opere si Reverenda Paternitas vestra indiguerit, parebit voluntatj ad placitum. Reverendae Paternitatis vestrae eiusdemque studiorum diligentem habeo curam, ac ubi occasio sese obtulerit recommendare non intermittam. Maximas interim ago gratias quod affectu suo me obligatum reddat, nihil deerit horum quibus eidem reciproce gratificarj potero. In reliquo cui et felicissimo Religioni et Multis valere desidero ex Arce mea Pottendorff die 20 Julij A. 1665.

Admodum Reverendae Paternitatis Vestrae Servitor Addictissimus Comes de Nadasd

5. Nádasdy Ferenc Athanasius Kircherhez, Pottendorf, 1665. december 26. APUG, ms. 562, f. 72r–v. Kircher két levelét horvátországi útján kapta kézhez. Örülne, ha Kircher intézkedne a távcsövek ügyében, mert bár van már Divini által készített távcsöve, most Campanitól szeretne egyet, de döntsön Kircher, melyikük a jobb. Szívesen megtudná, miképp kell őket helyesen beállítani, ahogy Rómában Campani mutatta ezt neki; főképp ha Kircher ezt magától Divinitől tudná megkérdezni. Megkapta a neki dedikált könyvet, de nem tudja, hogy megérkezett-e az érte küldött pénz. Egy zarándok révén a *Historia Eustachio-Marianát* is kézhez kapta, ezt is köszöni, egyúttal boldog karácsonyt és új évet kíván.

[Címzés: –]

Admodum Reverendae in Christo Pater observandissime

Binas Reverendae Paternitatis Vestrae dum iter in Croatiam continuassem, recepi. In Negotio Tubi curandi, quod fatigium in se assumpserit, grato animo recognosco. Mea quidem intentio ea fuisset, ut Siquidem Tubos per Divini factos iam habeam, petitum

Tubum per Campanam fieri curassem, nihilominus quem illorum magis in Arte expertum noverit, per eundem fiendum iudicio Reverendae Paternitatis committo. Porro quia maxima Ars in Tubis dirigendis consistit, libenter scirem, qualiter augeri debeant obiecta in propinquo, Deinde circa Astra qualiter et ad quantam distantiam applicandi sint Tubi quisve modus servandus; Tertio circa obiecta inuversa Tubi etiam qualiter applicandi. Nam quoad obiecta in propinquo augenda, dum ibi fuisset Campana exiguam imaginem in Propinquo apposuerat quae ex Tubo Decem Palmorum, quem pro manibus habeo, notabilis magnitudinis essentiam repraesentabat. Gratissimum proinde mihi erit, si Reverenda Paternitas Vestra de singulis in particulari longo ordine a Divini Informationem acceperit, ac corporum in propinquo augendorum, Astrorum prouti etiam corporum inversum ad amussim perspicendorum Artem mihi perscripserit. Libros mihi dedicatos accepi, sed an Pecuniam pro iisdem deputatam per Mercatorem levaverit necne libenter scirem. Interim per certum quendam Peregrinum, etiam Historiam Eustachio-Marianam accepi, qua singulariter obligatus ut plurimum etiam operum Author presentium Festorum Nativitatis Domini Novique Anni imminentis complures recursus numerare valeat incolumis animitus precor. Ex Arce mea Pottendorff die 26 Decembris 1665.

Admodum Reverendae Paternitatis Vestrae Servitor Addictissimus Comes F. de Nadasd

6. Nádasdy Ferenc Athanasius Kircherhez, Pottendorf, 1666. március 25. APUG, ms. 562, f. 123r–123av. Megkapta az *Arithmologia* 40 és a *Historia Eustachio-Mariana* 15 példányát, és már az érték küldött pénz is úton van Rossy apát által. Örül, hogy az összeget az Szt. Eustachius-templom helyreállítására fogja áldozni. Továbbra is ajánlja belga nyomdászának szolgálatait. Kézhez kapta a távcsövet is és érdeklődik, miképp kell azt közelebbi, 20–30–40 bécsi rőfnyi (1 bécsi rőf = 77,75 cm) távolságra beállítani.

[Címzés:] Admodum Reuerendo Patri in Christo Athanasio Kirchero Societatis Jesu Patri in Christo obseruandissimo Romae.

Admodum Reverende in Christo Pater observandissime

Quod tardius ad 22 Januarij datas Reverendae Paternitati vestrae respondeam ignoscat et non nisi itineribus quae non nisi hac septimaná conficere potui adscribere velit. Quadraginta Exemplaria Arithmologiae et quindecim Historiae Eustachiae Marianaе intacte et gratissimo animo recipi. In pecunia manibus Reverendae Paternitati vestrae assignanda quod mora intervenerit doleo alias ea ipsa occasione cum litteris vestrae Reverendae Paternitatis super eadem pecunia ordinem feci ac Domino Abbati Rossy inclusi sed quia recte tunc temporis in Eustachio Reverenda Paternitas vestra laborabat, nec Dominum Rossy convenire poterat, inde puto eandem incommoditatem evenisse. Quod vero praedictam pecuniam Ecclesiae Beatae Virginis Eustachianae consecraverit numquam maiori thesauro recondendam id ipsum mihi etiam gratissimum accidit. De suae Sanctitatis erga immeritam meam personam benignitate semper bene et humillime spero speraboque. Restantia centum quinqueginta editionis Exemplarium dispositioni et iudicio Reverendae Paternitatis distribuendum committo de quorum recusione nisi in

Holandiam scripsisset hic recudi curassem, nam elegantem Typographam in hanc residentiam induxi, Amsterodamensi apud Bleum et Antverpensi apud Moretum Typo parem. Quo si im posterum Reverendae Paternitati Vestrae aliquid pro imprimend[o] transmittere placuerit expectabo libenterque secundabo: imo si ab alijs etiam quod dignum opus procuraverit, me multum obligabit. Petium Tubum opticum cum omnimoda satisfactione recepi, cuius leve pretium respectu illorum quos ipsemet emi satis mirari non potui. Porro quantum ad directionem Tuborum quod pro ratione uniuscuiusque visus dirigi et applicari debeant, bene novi, verum id in ordine ad obiecta remota observatur, in quibus ultimus lens pro visione obiecti disponitur. At Ego libenter scirem modum dirigendorum quoad obiecta proximiora in longitudine viginti viginti quattuor triginta ad summum quadriginta ulnarum viennensium augenda prouti Campana disposuerat unum tubum decem Palmorum opera Divini factum in praesentia Domini Abbatis Rossy in meo Hospitio siquidem in tali casu omnes quasi lentes aliter disponi debeant, super quo si ulterius etiam quid certi habuero, gratissimum mihi erit. In reliquo Reverendam Paternitatem Vestram bene valere desidero. Pottendorff 21 Martij, 1666. Admodum Reverendae Paternitatis Vestrae Addictissimus

Comes de Nadasd

[Utána Nádasdy saját kezével átlósan:]

Saluto per Vestram Paternitatem Patrem Nadasi, mittat mihi ex suis opusculis pijs, curabo hic proprijs expensis imprimi. Misi Librarijs alla Regina coeptim hic opus a meis Topographis. Vestra Paternitas poterit apud illos videre et iudicium suum superinde expecto

7. Palkowich Márton nagyszombati jezsuita, az akadémia későbbi rektora Athanasius Kircherhez, Nagyszombat, 1654. május 19. APUG, ms. 567, f. 117r. Reméli, hogy időközben Kircher megkapta Haller Antal által a neki szánt levelet. Az érsek úr kérdezte, hogy készen áll-e az *Oedipus Aegyptiacus* neki ajánlandó fejezete, és erre azt válaszolta, hogy elküldte a bevezetőhöz szükséges információkat Kirchernek. Most külön kiemeli, mennyire kedveli a matematikát és Kircher műveit az érsek, aki a közéletben és a *respublica litteraria*ban is megállja a helyét.

[Címzés:] Reuerendo Patri in Christo Patri Athanasio Kircher Societatis Jesu. Romae
Reuerende Pater in Christo

Pax Christi

Datas 28. Martij nimis tardè accepi. Suppono interea meas quas ad m. Antonium Haller dederam delatas ad Urbem. elapsis diebus, interrogavit me Ill[ustrissimu]s Archie[piscopus] an aliquid haberem ex Vrbe de parte Oedipi sibi a RV. dedicandá. Respondi id quod erat. me scilicet nil aliud hactenus accepisse quam quod omnino suo Celsitudini RV. sit dedicatura eam partem. submisisse ma[teri]am pro praefatione. Reposuit ille, sibi gratissimum fore, neque intermissurum quominus studia RV. promoveat adiumentis ijs, qua Rei illi suppeditavit. Ceterum RV. in sua epistola ad me data bene norat Archie[piscopus] n[ost]rum esse uirum insignis sapientiae et in Rempubli-

cam Litterariam singulariter affectum. amat impense opera RV. ac ijs legendis multas impendit horas. Mathematicis ita affectus et in ijs versatus, ut in Professoribus nostris eius studium ac feruor desideretur. Neque haec impediunt quominus publica tractet, suis temporibus publicè concionetur ex sapientia et eloquentia ut integrá horá concionantem nemo non avidè audiat. Deus nobis seruet pretiosum caput et RV. abscondita sapientia totius orbis Magistrum cui se commodat demisse in s[ancti]s[sima] sacrificia

Eiusdem RV. Servus in Xto Martinus Palkowich.

Tyrnaviae. 19 Maij 1654.

8. Johann Gans, III. Ferdinánd gyóntatója Athanasius Kircherhez, Pozsony, 1655. március 22. APUG, ms. 561, f. 119r. Az *Oedipus Aegyptiacus* fejezetei élére álló ajánlások listáját Kircher készítse el, a császár fog dönteni róluk. Válasszon ki kardinálisokat, választófejedelmeket és a Birodalom más neves férfijait.

[Címzés:] R^{do} Patri in Christo Athanasio Kirchero Societatis Jesu Romae

Reu[eren]de in Christo Pater

P[ax] C[hristi]

Accepi datas Reu^{ae} V[est]rae de Oedipo tandem absoluto. Legit litteras Caesar, et hoc a Reu^a V[est]ra desiderat ut per suos ministros Ambasadorem vel alios sibi per postam exemplar unum mittat. De Principibus quibus Reu^a V[est]ra offerre cupit, hoc decreuit. Vt <ipsa quibus Reu^a Vra>⁹⁵ sint Cardinales, Electores et celebriores alij Imperij principes ac horum omnium nomina ad se mittat. Quando tandem dabitis nobis Pontificem? nos cito expediimus Palatini electionem et laus Deo bene. Atque hisce me in preces et sacrificia Reu^{ae} V[est]rae commendo. Datae Possonij. 22. Martij A[nn]o 1655.

Reu^{ae} V[est]rae Seruus in Christo Joan. Gans.

9. Johann Schega, I. Lipót császár gyóntatója Athanasius Kircherhez, Pozsony, 1659. november 28. APUG, ms. 562, 91r–v. A császár és Lipót főherceg nevében megdicséri beszámolóját firenzei útjáról, de neheztelését fejezi ki amiatt, hogy Kircher nem említi meg a főherceg ajándékait.

[Címzés:] Reuerendo Patri in Christo Patri Athanasio Kircher Societatis Jesu Romae

R[eueren]de in Christo Pater

Pax Christi

Accepi quae R.V. ad me prolixè scripsit de suo Florentino itinere, de honore, uariisque beneuolentiae signis a magno Duce sibi exhibitis, ac rebus memorabilibus ibidem uisis. Fuere omnia iucunda lectu, et digna, quae S[acrae] Caes[areae] Maiestati, ac Serenissimo Archiduci Leopoldo communicarentur, quemadmodum etiam factum est, ostenderuntque sibi eam descriptionem adeo exactam ualde placuisse. Neque dubitamus R. V. quaesituram tempus opportunum, et occasionem, qua possit singula uel suis scriptis inserere, uel aliquo particulari de ijs opusculo edito, magnalia Serenissimi illius Ducis

⁹⁵ Áthúzva.

celebrare. Gratias ago R. V. pro suscepto labore ea tam fuse ad me perscribendi, eiusdemque s[anctissimis] sacrificijs me plurimum commendo. Posonij 28 Novembris 1659.

R. V. Seruus in Christo

Joannes Schega

Mirantur nonnulli mecum, quod R. V. in sua epistola tam multa in commendationem Magni Ducis, virtutumque et magnificentiae ipsius, notauerit, nullam tamen fecerit mentionem liberalitatis ac munificentiae, qua R. V. Romam reducem à se dimisit.

10. Andreas Schaffer Athanasius Kircherhez, Besztercebánya, 1659. július 19. APUG, ms. 567, 115r–v. Magyarország hegyeiben csodálatos dolgok találhatóak, az ónon kívül minden fém fellelhető, ezekből mindent fog küldeni; a bányafelügyelőknek továbbította kérdéseit.

[Címzés:] Reuerendo Patri in Christo Patri Athanasio Kirchero Societatis Jesu Sacerdoti Romae

Reuerende in Christo Pater Pax Christi

Ex literis P. Joannis Eissert 27 Maij Traunkirchij nuper datis, et a me 27 Junij acceptis mentem RVae circa mineralia intellexi, et eiusdem puncta decem accepi, quibus RVa petit circa mineralia informari pro eo, quem omnes summo desiderio expectamus, tomo RVae de subterraneis. Gratissima mihi haec est occasio RVae et publico bono in parte saltem gratificandi. Significo perinde RVae, quod uere multam his montanis Hungariae ciuitatibus in subterraneis mirabilia reperiantur. De facto puncta a RVa praescripta communicauit peritissimis metalliferorum montium et mineralium Dominis Praefectis, qui promptissime omnem suam spondent et offerunt operam. Aliqua iam habeo; laboro, ut RVa, quae circa mineras auri, argenti, ferri, argenti uiui, Zinnabaris, cupri, plumbi, sulphuris, uitrioli, antimonij, chrystalli etc. (haec enim omnia excepto stanno, hic reperiuntur et effodiuntur) notabilia occurrunt, quam primum et fundate, ac cum ueritate habeat. Quaeram etiam a P. Procuratore Prouinciae nostrae occasionem, et mittam ex singulis dictis mineralium generibus particulas, seu, ut hic uocant, *eines iedes ein stückhel*. Interim me RVae in s[ancti]s[sima] missae sacrificia enixe commendo. Neosolij in Hungaria 19 Julij 1659

RVae Seruus in Christo

Andreas Schaffer

P.S. Saluto humillime P. Estmor, P. Schwärzl et P. Nadassi, et reliquos, si qui ibi sunt de prouincia nostra.

[A lap hátoldalán Kircher egyéb jegyzetei.]

11. Andreas Schaffer Athanasius Kircherhez, Nagyszombat, 1660. április 25. APUG, ms. 559, 137r–v. Mind a besztercebányai, mind a selmeci bányagazgatók leírását elküldte, egy dobozba pedig 37 féle ásványmintát tett, részletes magyarázattal. Eissert atya kérése ellenére inkább saját maga küldi el azokat, nem Eissert által. Lippay és Szelepcsényi érsek megtekintették a gyűjteményt és Kircher leveleit, Kircher tőlük

további segítséget és pénzt kérhetne, mert vagyonosak. Mindkét érsek szívesen látná Kirchert Magyarországon két-három hónapra.

[Címzés:] Reuerendo Patri in Christo Patri Athanasio Kirchero Soc. Jesu Romam Austria Schaffer. Commendantur Viennae R. P. Procuratori Prouinciae Austria.

Reuerende in Christo Pater

Pax Christi

Transmisi RVae authentica Officialium tum *Herrngrundt* prope Neosolium, tum Schemnicensium sub manu propria eorum responsa ad quaesita 18 RVae. Deus det, ut ad RVam perueniant. Transmisi etiam Scattam unam cum 37 diuersis mineralium et minerarum speciebus, et in literis singulorum explicationem aliquam rudem inclusi. Misissem iterum reliqua, quae adhuc habeo, sed literae P. Joannis Eisert me terruerunt, ut nesciam quid mihi sit faciendum. Scribit enim mihi P. Eissert, ut ea scripta ad RVam expedienda sibi transmittam, se omnia in compendium coacturum et munde descripta RVae transmissurum. Exspecto proximum ad nuperas meas a RVa responsum, inde dubium meum soluatur. Heri duo Ill[ustrissi]mi et R[euerendissi]mi Archiepiscopi Hungariae, Ill[ustrissi]mus D. Georgius Lippai Archiep. Strigoniensis et Ill[ustrissi]mus et Reu[erendissi]mus D. Georgius Seleptcheni Archiep. Colocensis et Regni Hungariae cancellarius finito nobiscum prandio ad meum cubiculum cum alijs R[euere]ndis DD. Canonicis uenire dignati sunt, ut uiderent rerum Hungaricarum RVae Roma transmiserim, ostendi illis similiter ea omni genere minerarum species adhuc plures quam RVae transmiserim (aliqua enim noua accepi) legi illis etiam RVae literas ad me datas. Non possum fere explicare, quantopere hi principes fuerunt gauisi, quod RVa dignetur pro Vngarico honore ita laborare. Vterque et alij etiam Domini omnem suam operam ad hoc opus perficiendum mihi et RVae obtulerunt. Iudicarem ualde expedire, si RVa utriusque Archiepiscopo scriberet, ut suis in territorijs (ubi nobilissima et rarissima subterranea reperiuntur) curarent per suos, uel alios de Camera aliqua Caesarea (ubi similibus intelligentes reperiuntur) inquiri. Puto omnino, quod praeclarum RVa habebit thesaurum: Vterque etiam libenter (sunt enim nummati) subsidium pecuniarum RVae suppeditabit, optime spero. Saluto notos de prouincia nostra et me his RVae in s[ancti]s[sima] missa sacrificia humillime commendo. Tirnauiae 25 Aprilis 1660.

P.S.

Vterque Archiepiscopus summe desiderant ut RVa ipsamet ueniret in Vngariam et saltem ad duos uel tres menses ipsamet res omnes, montes, fodinas, aquas, thermas, etc. uideret. Certe RVa deprehendet mirabilia. Etiam nostri patres omnes iudicant esse omnino necessarium ut ipsamet RVa adesset, longe maiorem, solidiorem et magis fundatam oculari inspectione singulorum notitiam RVa est habitura.

Audio etiam quod plures alij iam incipient prodire, quod uidentes me in mineralium notitia pro RVa acquirenda sedulo laborare, etiam inuestigent in abdita terrae, ut possint RVam informare. Sed ueniat RVa ipsamet, optime omnia fiet. Poterit se RVa breui hinc iterum expedire.

12. Johannes Grueber Athanasius Kircherhez, Nagyszombat, 1669. szeptember 20. APUG, ms. 558, 36r–v. Két évi tábori káplánság után visszatérhet Nagyszombatba, ahol német hitszónok lesz. Útban Nagyszombatba betért Liptóújrba, az új várba is, ott látta először a *China illustratát*. Megköszöni, hogy Kircher annyiszor említi meg ebben a műben, de sok javítanivaló van a rajzokon, ha születik új kiadás. A magyarországi eretnekek nagyobb szörnyetegek, mint a boncok, a jógik és a bálványimádók. Mióta itt van Magyarországon, negyven embert térített meg. Sárospatakon sikerült I. Rákóczi Ferenc és családja segítségével felszentelni a Szűz Mária-templomot, és ezt a fejedelmi család részvételével lezajlott körmenet kísérte. Patakon megtérített 16 anabaptista családot. Reméli a gyakoribb levélváltást és a kölcsönös viszontlátást.

R[eueren]de in Xto Pater

Pax Christi

Relinquens castra Caesarea quibus tanquam Capellanus iam a duobus annis in superiori Hungaria applicatus fui a meis superioribus rursus recipio me in quietem Religiosam nempe in Tynaviense Collegium ibidem Germanum Concionatorem acturus sub meum huc aduentum excurri Leopoldopolim recens extractum contra Turcas fortalitium a moderno Aug^{mo} Imperatore sub eiusdem nomine dignum sane uisu etiam nunc, dignius si perficiatur cum ciuitate eiusdem nominis, ibidem prima uice mihi conspicerelicuit Vrae Ruae opus fere nouissimum nempe *Chinam illustratam*, quam hactenus uidere tantopere desiderauis, sed obtinere non potui: peruolui eam summa cupiditate saepius gratiasque ago maximas Vrae Ruae pro tam honorifica toties facta in eodem libro mei mentione, & certe plura suggessissem non parui momenti, quae etiamnunc reseruo fortasse breui Vrae Ruae transmittenda unacum toto meo itineralio, quod hactenus ob continuas occupationes inter milites absoluere non potui; sunt quidem aliqua in China illustrata, quae maxime quoad delineationem emendatione indigerent, sed melius est sic permittere, mittam tamen ueram correctionem Vrae Ruae, ut, si forte opus reprimetur, emendari posset. Caeterum mi amantissime Pater hic inter Indiam Hungaricam, in qua maiores bestias nempe haereticos et maxime Caluinistas uidi et expertus sum quam omnes Bonzios, Jogaes et Idololatras DEUM singulariter mihi propitium experior, nam a duobus annis, quibus scilicet curam egi adminimum 40 ab Haeresi absolui, primo uero anno quo Cels[issi]mi Principis Ragoczi germanum missionarium Patakini egi sedecim familias Anabaptistarum ad fidem orthodoxam conuertit, et Cels[issi]mis Principibus fautoribus in illorum colla primus inter Anabaptistas templum erexi, Caelorumque Reginae sacraui ipso assumptae in Caelum eiusdem Virginis Sacro Die cum solennitate et processione publica ipsis Cels[issi]mis Principibus statuam Virginis Immaculatae comitantibus non sine insigni plausu Catholicorum et fremitu Caluinistarum. Haec pro nunc, imposterum plura (cum iam tempus suppetat) uestra Rua non sit pigra in rescribendo saltem paucis quia non ero deses in respondendo multis. Et hisce me in Paternum Vrae Ruae affectum et s[ancti]s[im]a sacrificia precesque humillime commendo

Tynaviae 20 7br. 1669.

Reuae Vrae seruus ac filius in Xto Jo[ann]es Grueber

P.S. Vtinam liceret Vram Ruam adhuc semel salutare oretenus! Saluto omnes maxime
R. P. Schwarzel.

13. Johannes Grueber Athanasius Kircherhez, Nagyszombat, 1670. március 17.
APUG, ms. 559, 79r–v. Emlékezik rá, Kircher mennyire kedvelte őt Rómában; Erdődy gróf nem adta át az üzenetet. A császár ígéretet tett, hogy kiadja Grueber jegyzeteit. Kínában szégyenletes lenne az uralkodót kutyával ábrázolni, ahogy Kircher eretnek holland nyomdászai tették a *China illustratában*, legalább az olasz változatban javítsák ki, a királyt könyvekkel, matematikai eszközökkel, sárkányos szőnyeggel vegyék körbe. Várja Kircher véleményét műve első két ívéről.

[Címzés:] Rdo Patri in Christo P. Athanasio Kirchero Socttis Iesv. Romae

Rde Pater in Christo

Pax Christi

Accepi tandem diu desideratas Vrae Ruae putabam me plane obliuione sepultum uerum ut uideo iterum reuiuisco beneficio scientiae chymicae et combinatoriae mei Amantissimi Patris Athanasij, qui cum ex mortuis et sepultis uiuos facere possit, quidni etiam sciat *aus alten frauen junge machen* quod summi pretii esset in istis partibus *er ist noch ein selsämer män.* quod ad litteras ad me datas attinet, non nisi duas a medio et ultro anno accepi, ubi haereant nescio certo illas desiderarem quas Vra Reua scripsit et ad D[ominu]m Comitem Ördödi qui quamuis Tyrnauiam uenerit aliquotque diebus hic moratus sit tamen inuisere me non dignatus est, si sciuissem illud fuisse notum Vrae Ruae inuissem certo uerum quod diffectus non auffertur nam in propinquo habitat, de sumptibus uero subministrandi pro meo itinerario nec cogitatum quidem est ad hic, sed tantummodo terra promissionis recurrendum est alio nempe ad Aug. Imperatorem N[ost]rum qui omnia abunde promisit pro eo imprimendo ubi aliquas mendas in China illustrata commissas corrigam et praecipue effigiem Regis Sinarum quae si in Sinas deportaretur, non dubito quin nouam persecutionem causaret nam propudiosissimum est Regem cum Canibus sicut ibi appictus est demorari, propudiosius adhuc regem baculum gestare manibus. ubi figura refert non dubito quin haeretici Hollandi hoc studio fecerint ut possunt dato tempore talem figuram tanquam a nostris Patribus in Europa impressam in Sinis spargere, quare rogo Vram Ruam existimo ut saltem in Italico exemplari figuram illam corrigi curet, et regem penes mensam, libris, instrumentis mathematicis, peristromatis draconibus ornatis, stantem uel sedentem sculpi faciat, errorem tam praeiudiciosum emendet. Ego etiam ubi, uti spero itinerarium meum Uiennae, uel ubi Aug. Imperator uoluerit imprimem circa hanc ipsam rem solemnem protestationem faciam et Vrae Ruae famam gloriamque manu tenebo. Cupio interim scire iudicium Vrae Ruae de primo duernione si ea Vra Rua accepit. Quare expecto auide procime responsum maneoque interim tuus tibi obligatissimus tuis sanctis sacrificiis et precibus se commendantissimus

Seruus in Christo Joannes Grueber

Tyrnauiae 17 Martij 1670.

14. Nádasi János Athanasius Kircherhez, Bécs, 1675. október 12. APUG, ms. 566, f. 172r. A cseh udvari titkár fivére, Joannes a Tam Rómába indul, akit a jezsuita rend csehországi tartományfőnöke kérésére Kircher figyelmébe ajánl Nádasi, és kéri, mutassa meg neki „mysteriumait”. A császárnak lánya született.

[Címzés:] Reuerendo Patri in Christo Patri Athanasio Kircher é Societate JESV Nadasi Romae

Reverende in Christo Pater.

Pax Christi.

Proficiscitur ad sancta et curiosa visenda Romam praenobilis D. Joannes a Tam Secretarii Bohemiae frater, mihi a R. P. Bohemiae Procuratore, meo vicino unicé commendatus, ut eum literis ad R^{am} V^{am} instruerem, id quod hisce facio, eumque R^{ac} V^{ac} charitati sui diffusivae ac tam varié eruditioni magnopere commendo, ut impleat illius desiderium ac spes, ad Kircheriana mysteria hiantes, nec ineruditas. Indigent Nostri non raro opera Domini Secretarii, qui huius frater est. Quare ut ei qua gratias agamus pro praeteritis, qua stimulum demus pro futuris, R^a V^a efficiet, si et ea quae alibi rara, apud R^{am} V^{am} crebra sunt, ostenderit ea, qua solet, ut sic dicam, ineffabili affabilitate. Haec autem ego non tantum peto sed et spero. memet SS. R^{ac} V^{ac} sacrificijs demisse commendo Viennae 12. Octobris 1675.

Heri accepimus nuncium de Principe nata in aula Caesarea. Accipiamus cum gratiarum actione minora, ut nos majoribus dignetur DEVS.⁹⁶

RV^{ac} Servus in Christo

Joannes Nadasi.

⁹⁶ A megjegyzés oka a leánygyermek születése.